

Ба 49 927

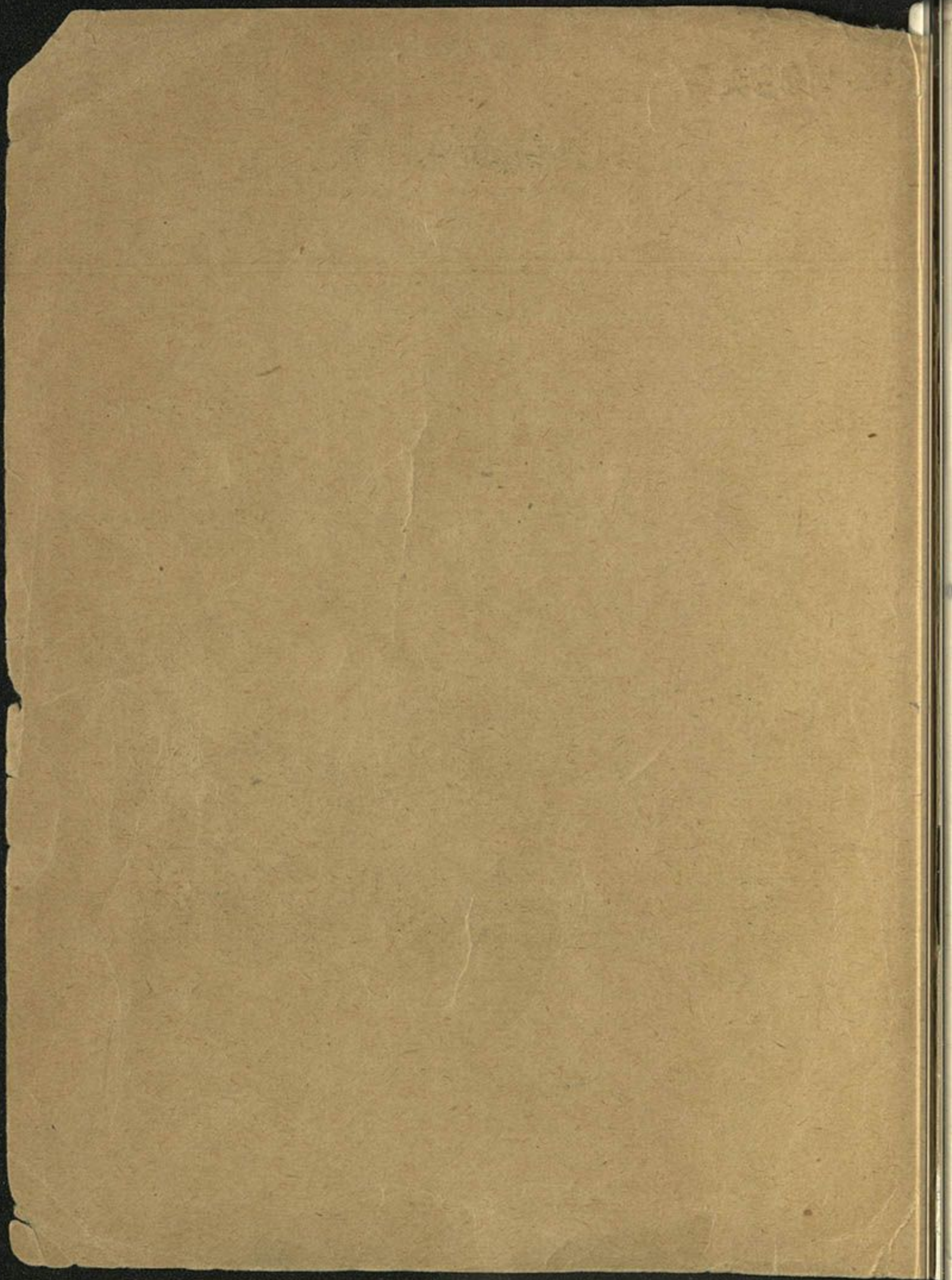
В. КАВАЛЬ

**НА
ЗАТОНАХ**

**БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЪДДАВЕЦТВА
МЕНСК**

8
БА 49927

812-3

ВАСІЛЬ КАВАЛЬ

НА ЗАГОНАХ

Апавяданьні

БА 49927

Бел. аддзел
1994 г.

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК—1928

Ср.
Жек. м. IV^о 156074
31. I 30.

Ср. J. min.
r. no 31. III 33
№ 140434

9

L. V. B.
№ In. 211.141

25. 04. 2009

Заказ № 243. У ліку 3.000 экз. Галоўлітбел № 810.

1-ая друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва.

СІЛА ЗЯМЛІ

(К а з к а)

1

Зямля!—загубленая сярод вялікіх і малых сьветаў космасу, спавітая, як малое дзіцё мацерай—песьнямі, апетая чалавекам зямля!

Сагрэтая і ўмоленая самымі шчырымі словамі—праменьнямі ад найлепшага бога,—якому пакланяўся чалавек—ласкавага Сонца.

У шырыні ды бязьмежнасьці заснула пад сьвятлом і змрокам залатая зямля. Няма на ёй ні канца ні пачатку: прайдзі, чалавек, калі зможаш, кругом—прыдзеш на тое-ж месца!

На целе зямлі на тысячы вёрст горы-хрыбты—высокія, скалістыя—глядзяць у спакойнае неба, размалёванае ўсімі колерамі ва ўсіх іх злучэньнях.

Акіяны-воды—тое-ж неба, то влосныя, то ціхія, спакоем і бурамі спрачаюцца з небам.

Сьвятло і змрок ня могуць быць разам: адыходзіць адно, прыходзіць на зьмену другое і заўсёды перамагае бескаляровасьць (усё злучэньне колераў—белае сьвятло).

Праходзілі так тысячагодзьдзі.

Злосным прыбоем разьбівалі акіяны горы. Трэскаліся грудзі маці-зямлі, зноў загойваліся раны, срэбнымі ніткамі пераразалі рэкі, гудзелі ветры паўночныя.

Жывыя бясформныя істоты поўзалі па зямлі. Адны любілі сьвятло, другія—змрок. Жылі і поўзалі, зьнішчаючы адзін другога, бо ўсе хацелі жыць.

І нарадзілася тады вялікае і гордае стварэнне—чалавек—ад Сонца і Зямлі.

Ішлі за векам век,—знікалі, нараджаліся, а чалавек той рос, браў уладарства над істотамі жывымі.

А сонцам апалены, ён стаў на дзье нагі і выпрастаў ён грудзі, дзе сэрца білася бунтоўнае і гордае, сонцападобнае па палкасыці, зірнуў на сьвет вачмі—адбіткамі ўсіх колераў нябёс.

Стаў песьні чалавек складаць жыццю—і радасьць разам з ім была, і сум, надзеі і сумненьні...

Быў лепшы чалавек за ўсіх, бо розум смеласьцю ахопліваў прасторы недасяжных.

А разам з ім былі і неразлучна з ім хадзілі за цьвёрдым поступам яго—жыцьцё і сьмерць, нянавісьць і вялікае каханьне—у постаці жанчыны.

Быў чалавек уладаром жыцця.

II

Краіна—сярод мораў, вазёр, балот, лясоў глухіх, стэпаў шырокіх і неаглядных. Тут пасяліўся чалавек.

У падобных масе (было імя ім легіён)—схаваўся вобраз чалавека, зьліўся ў агульным слове—Людзі...

Заўсёды любяць людзі служыць чаму-небудзь—і думкі падказалі пабудавець сабе багоў—па вобразу і вартасьці сваёй. І сталі пакланяцца сабе падоб-

ным. За тых багоў—магутных і бязьлітасных—няверных расьпіналі на крыжох.

Заўсёды любіць чалавек жыцьцё, і розум падказаў яму, каб жыць у барацьбе і выйсьці пераможцам.

І сілаю вякоў, патрохі людзі падзяліліся на два варожыя станы, як горы падзяляюць землю.

Мацнейшыя прымусілі слабейшых служыць ім вераю і праўдай аж да магілы, аздабляць жыцьцё іх багацьцем, што здабывала Праца ў руках слабейшых.

Прышла нянавісьць—стварэньне злое чалавека, кавала ланцугі ў пачуцьцях жаласьці.

І кожны, ўзьняўшы рукі да нябёс, казаў у млосьці:

— Я жыць хачу!

А разам гаварылі:

— Мы хочам жыць!..

Пабудавала Праца непамерная—з цярпеньнем, верай, з мазалямі на руках—палацы, турмы, сёлы, гарады, цэрквы—служыць багом сваім, прыносіць ім ахвяры.

Параскапала горы чорнымі рукамі, здабыткам-скарбам аздобіла кругом жыцьцё. Захіацела багацьцямі зямля. А людзі з Працай прымусілі служыць ім і сьвятло і змрок і сонца.

Прыдумаў чалавек вясельле—песьні, каб разьвеяць сум і боль.

З песьняй праца весялей ішла. Ёй людзі склалі гімны, апелі так ва ўсіх праявах—формах.

Побач з палацамі туліліся сырыя сутарэньні, дзе голь, жабрацтва і нянавісьць.

— Мы хочам жыць!

Так гаварылі грамадою людзі.

І ўсё прымела ад галасоў таму пракляццем, хто не даваў жыцця.

Толькі ў змаганьні наша сіла!

— Мы будзем слаўна паміраць для пакаленьняў.

— Ці з перамогай жыць!

Так гаварылі людзі-нявольнікі з жалезнай сілаю ў руках.

— Мы верым!

І з вераю ішлі ў змаганьні ўперад.

Паўставалі малюнкi прыгожай будучыні. Кожны крок у будычыню бралі з боем, а праўда неадступна ішла за імі.

Шляхі ўсьцілалі мёртвыя, кроў убірала неба, як схадзіліся варожыя два станы, і неба фарбавалася ў чырвоны колер.

Усё больш расло людзей бяздольных, і гордых, з вялікай верай і надзеяй, ішлі ўперад і далей вызвалення шляхам.

Усе ішлі «да сонца» пад гукі песьні непераможнай, зьнітаванай з слоў сталёвых.

«Паўстань, пракляццем катаваны!»

Цьвёрдым крокам у будычыню сьмела, каб сьвет злучыць у адзіную оям'ю.

Доўга так губляліся дарогі. Хадзілі па балотах і багне, далей выходзілі ў шырокі стэп.

Людзі працоўныя—ад самай ад зямлі, тыя, хто здабываў багацьці—сіла зямлі—ўсё зробленае імі сталі руйнаваць, каб потым будаваць оваё жыццё.

Выходзілі асілкі-людзі, злучаўшыя ў сабе энэргію, пакуту, сілу і сьлёзы масы. Тады ім гаварылі так:

— Вядзеце нас!

І гінулі асілкі-людзі, складалі пра іх песьні, ставілі помнікі—усё для будучых пакаленьняў...

У рытме і гудзе жыцця, за працай, у паходзе да сонца—Комуны, усіх злучала братняе, сьветлае слова—

— Таварыш!

Жорсткія жалезныя рукі ціснулі адна адну, усмешка зьяла на тварах. Адзін пытаў, паказваючы ў даль да сонца—Комуны:

— Таварыш, дойдзем?

— Дойдзем, таварыш!—было адказам.

Адны не хацелі верыць, і яны не маглі радавацца і адыходзілі, а людзі ўсё больш заклікалі да сябе...

Адзін з дванаццаці месяцаў—ясны, як сонца, халодны, як восенскі вецер, пад колер крыві разьнёс новыя, нячуваныя словы, напісаныя крывёю:

— Свабода!

— Рэволюцыя!

І ўздрыганулася ўся зямля, бо высока ўзьняўся сыцяг перамогі абяздоленых і на ім золатам вышыты сымбаль змаганьня—

— Серп і Молат.

І чатыры літары:

— СССР.

Так людзі ідуць да сьветлага сонца—Комуны шэраг за шэрагам, дружна—

Далей і ўперад, вышэй і далей!...

НА ЗАГОНАХ

Тры дарогі расьцягнуліся за сялом, як у казцы тэй.

Гэтыя дарогі, што бягуць у даль, навяваюць на людзей журботу і думы, бо часта чалавек шукае на іх шчасьця і не знаходзіць...

Бо зямля прыкавала да сябе з сілаю волата, прыцягнула к чорным грудзям сваім, аберуч ахапіла чалавека—і ня можа ён разлучыцца з ёю: куды-б ні пайшоў, што-б ні зрабіў супраціўнае сабе і сваім жаданьням, усюды ў думках мужыка зямля-карміцелька. Часта ганьбіць яе, зневажае, што не пракорміць сям'ю да новага хлеба, а часам кладзецца пад бляск вясновага сонца, калі зарунее жыта, калі пчолы ў траве загудуць, ды глядзіць на сіль і недасяжнасьць нябёс і шырыню зямлі. Плача тады і сьмяецца чалавек, убірае ў істоту жыва-творчыя сокі—горкія і салодкія...

Сяло Лугіны разраслося ўздоўж і поперак. Хаты ішлі з сям'ябы аж да самай невяліччай рэчкі Проні, паабапал якой раскідаліся лазьні ды гумнішчы, а далей—няшырокае поле з межамі, узгоркамі, раўчакамі. Дзяліліся сыны з бацькамі, браты з братамі; так стала больш за дзьве сотні двароў... Помняць лугінаўцы, што мо' дзесятак год якіх назад, зусім блізка, за Проняй, быў лес, хоць ня свой—

казённы, але можна было ўначы ўкрасьці бервяно на хату ці палена дроў. Абсекла казна дзялянкі лесу, на цэлую вярсту адышоў той паласою, чуць не да чыгункі, за пяць вёрст, а чыгунка гэтая вядзе ў горад... Засталося на тых дзялянках толькі пянеўе, дый тое дагнівае. Мужыкі, сабраўшыся ў сьвяты дзень на прызбах, курачы махорку, гамоняць пра жыцьцё сваё...

— Чыгунка лес паела,—гавораць дзяды, успамінаючы мінулае.—Пройдзе во яшчэ год-два—трэскі не застанеца.

— От ты і жыві ды мяркуй!

— У Амэрыку прыдзеца ехаць, а то ў Сібір,—радзяцца некаторыя...

— Там, кажуць, лесу і зямлі шмат...

І кожны з іх ведае, што нікуды ніхто не паедзе—за трыдзевяць зямель—ні ў Сібір, ні ў Амэрыку, нават з Лугінаў ня выедзе; адзін ці два сьмелых знойдуцца, што пакладуцца на свой лёс, а то будуць жыць ды думаць аб шчасьці на загонах. А падумаць таксама добра—пакорпацца ў галаве, як плугам па аблозе; і, падумаўшы, усе прыстануць да думкі:

— Так то яно так... Дзе нас няма—там усюды добра...

— Эх, праваліся ты ўсё к ліху!..

— Цяжка, браткі: зямлі мала, гоні вузкія... Дай ты раду якую?

— А я адкуль ведаю?..

— То-ж-бо-то і яно...

— А сілачка дзе твая, га? А дзе твая галава.

А рукі навошта?

— А гарбом ня хочаш узяць?—накідаўся некаторы з мужыкоў на другіх...

— Вось у гэтым і ўся закавыка, што ня гэтае... Звыкся і зросься лугінаўскі мужык з зямлёю—сваёй карміцелькай адзінаю—ды часта душыць жыцьцёвы прыгнёт.

Тады хоча ісьці ён далёка—шукаць шырокіх гоняў, рэк з кісельнымі берагамі, марыць аб вольным жыцьці, быццам у песьнях тых, што часьцей за ўсё пяюць,—пра Хаму ды Ярэму, двух братоў. І непакояцца ў сіле сваёй:—Дзе там? Адкуль у мужыка здольнасьць тая возьмецца? Кладзе ён сілу і розум проста ў зямлю. Таму і цяжка: трэба душу адвесьці.

А душа ў мужыка шырокая, разгульная ва ўсім і ў працы непамернай; в даўных часоў прапахла яна аржаным хлебам з мякінаю ды смалістымі хвоямі, бо ад самай зямлі ўзята...

І гулялі здорава лугінаўцы ў карчме...

Усё роўна калі—у сьцюжы, вясною—абы сум гэты адвесьці, што як прыхамень ваўкалацкая спавіваў суздром. Некаторыя забывалі межы, гоні, прапівалі, неразумныя, апошныя насеньне, якім вясною павінны былі поле засеяць... Ну, што-ж тады? У мацігох, у гарэлачным паху, схілялася на брудны стол карчомны валасатая галава,—і пеў тады мужык песьню—сумную, нудную—пра сваю галованьку забубённую...

Песьня пра тое, што нелады ў сям'і ад гарэлкі, няўрод на полі, пошасьць пайшла на скаціну. Салонныя сьлёзы капаюць, а ён пяе-расьпявае разудалую песьню, а сэнс яе такі, складзены проста:

— «Сягонья каня прапіў, заўтра піць на карову буду, пасьязаўтра—прапію хамуты. Пойдзе тады гуляць нядолечка па вясковым завульлі, няворанае поле былнэг ды палын узросьціць, у засеках хлеба ня будзе, заплача жонка і дзеці, жаласна зарыкае карова. Доўга будзе хадзіць нядолечка ў зіму сьцюдзёную; торбу латаную на плечы надзець, ці што? Ды дзе-ж твой сорам мужычы, пагарда дзе твая? А сьязьмі жыцьця не разжаліш—не спачуе табе ні ўраднік, ні земскі, ні стараста—прададуць за падатак двор і скаціну астатнюю...

Эх, жыві ты, мужык!..

Думай—ня думай—жыві!..

Калі сіла ёсьць ды мазалістыя рукі,—што табе дарогі тыя крыжаваныя, што табе гора ліхое?»

Назаўтра мужык уставаў разьбітым, бяз дум у галаве, з цяжкім пахмельлем—і працаваў да вялікай стомы, да болю ў прудзях...

Уперад некаторыя з лугінаўцаў займаліся промысламі: рабілі цэбры, кадушкі, колы, выраблялі рагожы ды вазілі за дваццаць вёрст у горад на продаж. Як прышла нястача ў лесе, перасталі займацца гэтым, яшчэ больш наляглі на ручкі іржавых плугоў і барон. А хлеба ўсё-ж ткі не хапала; узімку наймаліся ў казну рэзаць дровы, вазілі караўкі, наймаліся ў гарадох...

Гэта было позыняй ці раньняй вясною, калі добра прасыхала зямля. Мужыкі, склікаўшы напярэдадні сход, радзіліся—як і што рабіць; на другі дзень ехалі кожны на свой палетак—на балоцістае, суглінкавае поле ўзворваць пахань. Сухарлявы

конь з аблезлай ад мулкага хамута шыяй ледзь мог цягнуць плуг. Тады мужык упіраўся босымі нагамі ў цвёрдую глебу баразны і, адсоўваючы рукі далёка ўперад, папіхаў плуг, каб вальгатней было каню хадзіць. Конь ішоў кульгаючы, вылазіў зусім са скуры, наганяў сабе дыхавіцу. А тут яшчэ сонца плякло, растапляла пот. Гоні былі на тры-чатыры крокі; зрэдку ў каго—цяглы. Тут і людзі былі ганарысьцей, конь быў сыты, як печ, і чалавек сьмяяўся за працай. У вачох стаялі балоты ды межы. А неба—ясным, сінім, цешыла чалавека, сьмяялася над ім. У такія часы, адпрогшы каня, спрацаваны мужык лажыўся ад натугі на сівы аборак; ляжаў ды думаў са злосьцю і пакорай; думаў аб жыцці, збіраў усе праявы, вязаў іх вузлом—моцным, неразъвязным.

«Эх,—думаў ён,—колькі ты ні шукай дарог, колькі ты ні тапчы лапцёй, ня скажа зямля праўды, а хоць і скажа—не зразумееш ты...»

Расла злосьць, пакорлівасьць нейкая і павольнасьць. І было яшчэ такое, што лугінаўскі мужык сам ня мог разгадаць—ці то вялікая крыўда з бяссьільлем супроць зьнявагі, ці мо', урэшце, адчуваў сілу, каб стаць вольным чалавекам...

Часта ўвечары хлопцы з дзяўчатамі пасьля працы збіраліся на пагулянку ля крайняй хаты бабыля Сідара. Вуліца на сяле—крывая, няроўная, забруджаная. Доўга гулялі так тады, калі лажыўся на зямлю вечар і засыцілаў цеменьню ўсё ваколье. Драмала зямля... І людзям пасьля працы драмаць хацелася, а яны паціху весяліліся, сьпявалі «калінушку», «чубарыкі-чубчыкі», а дзяўча-

ты—адну вельмі сумную песню пра дзявочую долю. Скрыпач на самаробленай скрыпцы граў ды ўлад махаў у бакі галавою, прытупваючы нагамі.

Хлопцы з дзяўчатамі пасярод вуліцы кружыліся ў скоках, браліся за рукі, сходзіліся, разыходзіліся і зноў сходзіліся.

Адна з дзяўчат, найбольш вясёлая, станавілася пасярод круга і пачынала заводзіць песню голасам звонкім, раскацістым:

Я нядаўна жыць на сьвете ста-ала-а,
Многа гора-горачка спазнала-а...

У гаі пагалоска няслася, будзіла загуменьне, адгукалася даль.

Весялілася і сумавала скрыпка. З другога канца—карчмы—даносіўся п'яны гоман: там біліся, лаяліся мацюгамі, злосна.

Невядома адкуль выходзіў ураднік з заспанымі вачыма, абрузлы, станавіўся пасярод вуліцы і зычна, хрыпла крычаў, размахваючы шапкаю:

— Народ! Загадваю вам ня крычаць, не парушаць начнога спакою. Разыходзься па хатах, а то дрэнна будзе...

Ад такіх зыкаў дрыжэла вуліца...

Праходзіла касавіца, жніво, радасьць, сум; на месца іх зьяўлялася новае, і тое праходзіла, як дым.

Больш сарака гадоў жыве Максім Холад на сваёй зямлі, у сваёй старэнькай аб'імшэлай хаце. Зямлі ў яго мала, дый тая з кожным годам перастае радзіць...

Многа сілы паклаў на зямлю, бо любіць яе лепш, чым жыцьцё...

І калі ўжо вельмі цяжка было, Максім Холад, як і іншыя, ішоў у карчму ў невясёлыя часы, напіваўся там да поўсьмерці, а на другі дзень працаваў ледзь не да сьмерці, каб забыць мужычае гора, прымірыцца з тым, што ёсьць, але сэрца не хацела мірыцца, бо ведала сваю дарогу.

Прыходзячы з карчмы, браў Максім на рукі васьміпадовага сына Андрэйку і, сеўшы за стол, са сьлязьмі на вачох казаў:

— Э-эх ты, Андрэйка, саколік мой! Цяжка нам жыць, га-а?

Гладзіў русую галаву сына, апавядаў яму пра сваё жыцьцё, аб пакутах мінулых, пра няздатнасьць і векавечную барацьбу на зямлі.

Гаварыў ён сыну, як вялікаму, роўнаму сабе.

— Наўчу я цябе жыць, сыноч, бо сам, значыцца, шмаг чэго перажыў... Усе сілы пакладу, але выведу на дарогу... выведу... Вырасьцеш, Андрэйка!.. Вазьму я цябе за руку, выведу за нашу ваколицу ды пакажу той шлях, якім ты пойдзеш...

Андрэйка бачыў, які маршчыністы твар у бацькі, вочы мутныя, і сьлёзы цякуць з вачэй, і пытаўся:

— Які той шлях, татка,—шырокі ён ці вузкі?

— Шлях той, дзіцятка, надта-ж вузкі ды балодзісты...

— І можна заблудзіцца на ім?

— Можна... Ня ўсякі пройдзе...

Бацькава галава ўсё ніжэй апускалася на стол, на жылістыя рукі, якія трэсьліся...

і Максім плакаў моцна, наўзрыд.

Кашаль у яго быў сухі, бо некалькі гадоў назад ён у лесе сукаватай калодай адціснуў сабе грудзі.

— Жыві ды расьці, сыноч, вялікім... Расьці сабе на здароўе!..

Плакаў Максім. А думы душылі яго.

— Толькі не клянi ты ніколі мужыка... знацца, такога п'яніцу, як я, бо не з дабра п'ю... не з дабра!..

Два гады як падзяліўся Максім з братам Андронам. Разышліся яны ціхамірна, дрэннага слова адзін аднаму не сказалі.

Андрон—жылісты мужык, оярэдняга росту, з шырокімі плячыма, ступаў па зямлі цьвёрда. Ён часта прыходзіў к Максіму ў хату, дзе збіралася некалькі мужчын. Андрон быў пісьменны, браў аднекуль газэты, кніжкі ды цішком чытаў мужыком.

Андрон стукаў кулаком па сталу.

— Во-ось,—гаварыў ён.—Мучся... пакутуй на зямлі... А ёсьць людзі, што жывуць іначай, падругому.

— А як падругому?—цікавіліся мужыкі.

Тады Андрон гаварыў аб жыцьці, дзяржаве, цары, аб іншых краінах на зямлі.

-- На сьвеце такое ёсьць: адзін чалавек душыць другога, слабейшага за сябе. Гэта закон такі... і барацьба... А быць гэтага—не павінна. Адны цэлы век працуюць, трымаюць на сваёй шыі дармаедаў і гінуць ні завошта; другія—жывуць у залочаных палацах...

На сяле пра Андрона гаварыў стараста Макей,—што той вельмі ненадзейны чалавек, небясь-

печны; суседзі гаварылі, што чалавек—разумны і смелы, толькі разгульны, таму—скора ў пятлю можа папасьці.

Аднойчы ўраднік падышоў да Андрона, сеў з ім побач на прызьбе (да гэтага часу Андрон не гаварыў з ураднікам).

Ураднік—друзлы, з абвіслымі шчокамі, з сьлязьлівымі вачыма ды з нейкай павольнасьцю ў рухах. Ён з асьцярогаю спытаў:

— Ты чуў?

— Што?—не зьвяртаючы на яго ўвагі, сядзеў Андрон і курыў.

— А гавораць пра цябе нядобрае: быццам, не надзейны ты чалавек. Глядзі, каб што якое па доўгу службы...

Ураднік з хрыпам выціскаў словы. Андрон павярнуўся ды паглядзеў у вочы.

— Ха-ха!.. Не магу-ж я людзям забараніць, каб не гаварылі пра мяне...

— А ты знаеш, хто я?—даволі прозна спытаў ураднік.

Андрон не адказаў.

— Я—улада ў вас... І за кожнага павінен адказваць... Гм-м... Формальна перад начальствам адказваць... перад прыставам... земскім...

— Кожны за сябе будзе адказваць,—прагаварыў Андрон.

— А парадак навошта?

— Ды што ты з парадкам!?

Андрону зусім не хацелася гаварыць. А словы ў урадніка былі сьлізкія, халодныя, нацягнутыя, ад іх пуста было ў сэрцы.

— Казалі, што ты ў 905 быў соцыялістым, бунты паднімаў...

— Што за справа тут начальству?

— Гэта для парадку.

— Ну, глядзі свой парадак, а да мяне ня лезь...

— А ты сыцеражыся!—папярэдзіў ураднік.—

Д-д-да, асыцерагайся, а то калі што... дык адказ...

Ураднік, выканаўшы свой абавязак, шархаючы нагамі, пайшоў па вуліцы дробнымі крокамі. Андрон—шырокай, размахыстай паходкаю, прудзі ўперад, размахваючы рукамі, з чорным мохам на барадзе і ў сярмязе напашкі...

Андрон добра ведаў, што за ім сачыць староста Макей—хітры багаты мужык, і даносіць гэта ўрадніку.

Некалькі гадоў назад, калі яшчэ жылі разам з братам, ён працаваў у бліжнім горадзе на гарбарні, бо мала было зямлі, спраўляўся па гаспадарцы адзін Максім...

Добра помніць, што ў хмурны васеньні дзень хадзілі са сыцягам па вуліцы шумным натоўпам рабочыя, гаварылі прыгожыя прамовы, дзе самымі выразнымі былі: «рэвалюцыя», «соцыял-дэмократы», «далоў цара!». Людзі былі злучаны адзінай сілай невядомай. Высокі, стрыжаны і малады мужчына, размахваючы студэнцкай шапкаю, моцна крычаў аб тым, што людзі выходзяць на новы жыццёвы шлях, што патрэбна вялікая, незвычайная і ўпартая барацьба... Крамянём урэзаліся словы ў галаву Андрону. Потым—прыносіў у Лупіны адозвы на паўстаньне. А далей—лавіла людзей поліцыя, садзіла ў турмы. І словы—ясныя

і прыгожныя—сталі тухлымі, чорнымі ды страшнымі для людзей. А той стрыжаны студэнт, як да ведаўся Андрон, сасланы далёка на поўнач.

І вось—буйнаму мужыку, з сілай мядзьведзя—хацелася размаху і шырыні.

Пасьля касавіцы, у гарачыя дні, у Лугінах праляцела чутка пра вайну—страшэнная, нядобрая.

У цёплы вечар, што бываюць звычайна ўлетку, сабралася чуць ня цэлае сяло,—старыя і маладыя тоўпіліся па вуліцы, паказвалі пальцамі ўгару, на неба, засеянае бліскучымі агнямі.

Старая, згорбленая бабуля Макрына, перажыўшая сваіх двух сыноў, дажыўшая праўнукаў, абапёршыся на кій, ківала галавой ды гаманіла праз бяззубы рот.

— Вось, дзіва, людзечкі!..

Усе глядзелі ды дзівіліся: вельмі бліскучая зорка з даўжэзным хвостом плыла асьцярожна сярод іншых зорак.

— Будзе, дзеткі мае,—гаварыла бабка Макрына,—успомніце маё слова, голад, мор ці вайна... будзе... гэта сіла нябесная.

І ўсе верылі. Чакалі, што будзе нешта страшное...

У адзін дзень падняліся на ногі ўсе Лугіны.

Бо спалохала гэта слова...

Загаманілі людзі, заспрачаліся, падняліся на ногі, узбудзіліся невядомай сілай, віхрам паляцелі мужычыя сказы.

— Навошта вайна гэтая?

— Паднялася, кажуць, сіла нязьлічоная супроць матушкі-Расіі.

— Мусіць, цар хоча так,—знацца—патрэбна... Як думалі, так і гаварылі мужыкі.

Стараста Макей—маленькі, юркі чалавечак—пагладзваў рыжаватую казьліную бародку, паціраў рукі, гаварыў тоненькім голасам:

— Супроць цара-бацюшкі нашага пайшлі гарманцы...

А старэнькі поп, паднімаючы ўгару рукі, расьцягла, з дрыжкамі ў голасе:

— Веру праваслаўную, парафіяне і браты, абаронім!

Некалькі галасоў крыкнула з натоўпу:

— За якую такую веру?

— Хто хоча, той няхай і абараняе... А нам што?

Усе яны гаварылі так. Кожнаму было страшна і ісьці не хацелася,—але дзе ты супроць ражна папрэш?

— Што гэта гарманец задумаў такое?

Андрон абурана кінуў некалькі слоў у грамаду:

— Не гарманец адзін, а ўсе цары задумалі, бо што ім больш рабіць?.. Людзей многа разьвялося з мазалістымі рукамі... Трэба зьнішчыць палову іх... А ці людзей шкода?

— Ты язык за зубамі прытрымлівай!—ашчэрыўся стараста...

— З вераю і паслушаніем, брація,—заклікаў да парядку бацюшка...

І сяло плакала.

7866h
9

Плакала і галасіла аб сынох сваіх, самых лепшых, маладых і здаровых.

Чалавек ляцьдзесят рэкрутаў—маладых хлопцоў—ля старэнькай царквы, старэнькі поп навучаў у веры, у любасьці да айчыны і пакоры цару... Ідучы ў горад з гармонікам, хлопцы сьпявалі:

Па-асьледні но-онішні дзя-анёчык
Гу-уляю з вамі я, дзурья-а...

Песьня ямчэй, заборысьцей разьлівалася па шляху.

Ця-апер памчусь я к жызьні новай
Цару й ацечаству службы-ыць...

— А брацейка ты мой родны!

— Сыночак ты мой!..

Ліліся ручаямі сьлёзы ў маладых жонак, сясьцёр, матак, бо не на вяселье ішлі хлопцы, а на сьмерць, мусіць...

Лета з ясным сонцам праходзіла.

Збожжа звозілі ў гумны, цэлымі днямі сушылі ў ёўнях і асецях; з-за стрэх слаўся сіні дымок ды распаўзаўся па зямлі. Пад раньне стукалі на таку цапы—ярасна, моцна,—абмалачвалі з кожнага снапа да апошняга, зерня, як нешта дарагое і патрэбнае.

Лугіны былі захоплены працай, бо ўсе ведалі, што скора надыдзе восень, што няўрод і неўмалот у гэтым годзе, а стараста з ураднікам—будуць зьбіраць падатак.

І гойсае ўраднік на вуліцы ад двара да двара.
У некаторых хатах—шум і лаянкі...

... Ноч і цемень.

Чорная ноч вісьне над шырокай зямлёй; ня відно ў цемені ні прытулку, ні супакою, душыць яна чалавека, разьбівае на часткі глыбіню сумных перажываньняў.

На небе ні зоркі—хмарнае без канца, бяз дум.

Чуць віднеецца хлябістая дарога-шлях. Лужыны пасерабрылі зямлю. На шляху, быццам здані, стаяць бярозкі—цёмныя, маўчаць, тоячы ў сабе невядомую сілу, якую зараз няможна выказаць, а толькі ўдзень паказаць.

Па шляху ідзе трое людзей.

Дзьве цёмныя цені—урадніка і старасты—рушаць наперадзе, роўна цялёпкаючыся ў гразі, а ззаду ідзе сагнутая, пахілая цень Максімава,—яшчэ тры вярсты да воласьці. Холадна ім, таму сярдзітыя на Максіма: ён прычына гэтага, каб ісьці цёмнай ноччу ў такую далеч, а ісьці скрозь ноч ня хочацца.

Цёмным засталася ззаду сяло...

Абапал даропі павольна калышуцца лазовыя кусты, пад нагамі мокрае лісьце з дрэў. Пад адкосам гарыць вогнішча—толькі яно сьвеціць сярод агульнай цемнаты агнявой плямай; хоча і ня хоча гарэць, патухне і зноў уздыміцца кверху. Сядзяць людзі-падарожнікі ды грэюцца. Стары белабароды дзед гамоніць нешта. Адпрэжаныя коні хрумсаюць мокрую траву. Падарожнікам усё роўна; сонна паглядзелі яны на траіх людзей і падумалі, можа:

«Куды гэта яны ідуць у такую цемень?»

А ў Максіма крыўда, моцная крыўда, якая не паддаецца развагам.

«Навошта вініць усіх людзей?—урэшце вынікае вострая думка,—можа яны і невінаваты? А хто іх ведае? Толькі чаго яны, як зьверы?»

Боль крышыць сэрца і злосьць на гэтых двух людзей, здаволеных сабою: яны зараз ціхамірна гавораць. Вядуць яго за правінку—не паслухаўся начальства, не заплаціў да тэрміну падатку, а галоўнае за тое, што неспакойныя людзі з братам.

Трусіць дробны-дробны дождж, шушукае па зямлі, прабірае праз сьвітку да зморанага цела. Хочацца Максіму драмаць, потым легчы ды соладка так заснуць, хоць-бы тут, на дажджы, пад ветрана-хмарным небам, на халодна-абсіверанай зямлі, едка пахнучай на межах дзікім зельлем.

Ісьці разам не пасьпявае Максім—змораны, спрацаваны.

— Не адставаць!—павольна і холадна гаворыць ураднік.

А стараста дадае са скрыпучай воўчай злосьцю:

— Умеў гаварыць, умей і адказваць...

Максім бачыць, што ў старасты Макея, як у савы, гараць вочы і блішчаць... Нічога казаць ня хочацца: от ісьці-б цяпер аднаму, разагнаць гэтыя думкі няпрошаныя; а то-б пайсьці да вогнішча начлежнікаў, расказаць там чужым людзям крыўду, каб спачулі тыя, каб самі спазналі, што вялікая няпраўда на сьвеце ёсьць...

І Максім гаворыць млява:

— Ат, гаворка мая—мой і адказ, справа ня ваша...

— Як гэта—ня наша? Чыя-ж?

— Абчэсьцьвеннае... народнае дзела,—кажа стараста.

Спыняецца Макей, тупае ботамі, тады і Максіма бярэ злосьць.

— Ведаю, як вы для вобчаства! Ці-ж хто з вас думае аб гэтым? Ці-ж вы беднага чалавека можаце зразумець? Рады вы з чалавека скуру апошнюю садраць, у блін раздавіць яго...

— Ты змоўкні...—вяла просіць ураднік.—Дзеля гэта мы як сьлед разьбярэм—па праўдзе па чыстай, па сумленьню... законна разьбярэм... д-да-а...

— Праўда тут, каб яна спаракнела!

Шкода і крыўдна Максіму, што ідзе ён супроць начы, а можа там насьмяюцца, пакрыўдзяць яшчэ больш...

«Што-ж я зрабіў такое?—нехаця разважае.—Ну, ён заможны, яго паважаюць, дык ніхто-ж ад яго не бярэ?»

Помніць, як з туману выплывае: на сходзе раз выказаўся супроць парадкаў і старасты, з таго часу і нясе помсту злы чалавек.

Стараста Макей гаворыць да ўрадніка.

— Па-арадкі, Ільля Хвёдаравіч! Часы такія цяпер... Нават свае людзі, сяльчане, якім дабра жадаеш, проці цябе ідуць...

Ураднік, каб падтрымаць гаворку, сонна кажа:

— Гм-м... Тт-ак. Распушчаны народ, скажу табе. Бунтаваць любіць. Няхай-бы хто, а мужык ідзе супроць улады... Цар мужыка зямлёй надзяліў, а

ён, сукін сын, бунтуе на гэтай-жа зямлі... Цьвёрдай
рукі не адчувае на сабе...

Морась па дарозе. Хлюпаюць патрэпаныя лапці
Максімавы; халодныя пырскі ляцяць у твар.

Вяла цягне ўраднік нейкія чорныя думы, вяжа
іх слова к слову.

— Гэта-ж раз так было. З прыставам паехалі
ў горад соцыялістага лавіць аднаго. Прышлі гэта
мы на самы канец гораду, дзе знаходзілася яго
кватэра і, канечна, сцапалі... Страляў ён у губарна-
тара нашага, ды няўдала. Гляджу я, значыцца, на
гэтага праступніка, думаю, што там за чалавек
такі, што асьмеліўся страляць (а прыстаў у нас
грозны—тупне нагою, гатоў скрозь зямлю права-
ліцца)... Гляджу, так сабе, нікудышны чалавек,
шчупленькі, шчаўчком забіць можна; з мужыкоў,
між намі кажучы. Стане прыстаў крычаць на яго,
а той прэчыць—цьвёрды, так яго... чалавек! Ну,
і ўпаклі яго куды сьлед... Гм-м... Дд-а-а... Народ
любіць бунтаваць!..

Ня першы раз водзіць такіх людзей ураднік.
Усе яны зьмяшаліся ў адзін колер, пацямнелі, ста-
лі аднолькавымі: злодзей які, вялікі злачынца, по-
літычны—усё роўна...

Чарнеецца будынак воласьці. Гарыць у пакоях
агонь. Закашляўся Максім, кракнуў, бы гусь, ста-
раста, а ўраднік паправіў ля боку шашку ды раз-
гладзіў далоняй вусы. Гаманіць перасталі, а ўрад-
нік, пазяхнуўшы, успомніў пра цёплы пакой.

Ляжалі на зямлі—ноч і цемень...

У валасным лакоі, абапёршыся локцямі на крэсла, з чорнай бародкай і ў аксамітнай сарочцы, сядзіць земскі за пісьмовым сталом; супроць яго—малады пісар з бліскучымі гузікамі, з разабраным пасярэдзіне галавы радам валасоў.

Земскі па канцы стала белымі пальцамі, з пярсьцёнкам на правай руцэ, выстуквае, насьвітваючы музыку-арыю: «Гром пабеды, раздавайся!» і адначасна расказвае пісару пра баль у губарнатара—у раскошным доме, самым лепшым доме ў горадзе. Гаворыць земскі мяккім голасам, паднімае вышэй галавы руку і праводзіць ёю шырокі круг у паветры. На твары земскага то нейкі зацяты спакой, то высокая ўхмылка. Калі сьмяецца земскі, тады сьмешна робіцца ад усёй душы і пісару.

— Яго правасхадзіцельства—вялікі дзівак! ха-ха!—гаворыць земскі, а разам з ім надрывіста сьмяецца і пісар:

— Ха-ха-ха! Што вы гаворыце?

— ... І ў той-жа час—геніяльнейшы чалавек, разумееце?..

Ён апавядае аб тым, як гэта лоўка мог губарнатар прыдумаць... Гарэлі тысячы свечак. У сьценах залі—люстры. Прыгожыя, адзетыя па апошняй модзе—кветкі вышэйшага кругу—жанчыны кружыліся ў вальцы. Грала ўласная губарнатарская капэля (яго правасхадзіцельства вельмі любіць музыку). Нічога тут дзіўнага ня было, але малады пісар гарэў жаданьнем пабыць там, ён толькі ня даўна прыехаў сюды і ня мог бачыць усяго бляску...

Апавядаючы так, земскі ходзіць па пакоі, аглядае вісячую лямпу, якае кідае нейкае жоўтае сьвятло на цемень за вокнамі. Успомніў жонку, дзвёх дачок-гімназістак, у белых сукенках, пухленькіх, з ружовымі шчочкамі; і раптам вынікаюць думкі—хутчэй вырвацца з гэтага віру, прыехаць у горад... заліты агнямі горад і бляскам. А тут—цемень... глуш... ня людзі, а...

Тады ён пачынае хадзіць шпарчэй і нэрвуецца, прыходзіць дрэнны настрой, а з ім—смутак і няяснасьць.

Пісар узвёў гаворку аб неспакоі на сяле: мужыкі з вайной ня хочуць плаціць падатку...

— Што магло стацца?—дапытваўся земскі.— Чаго ім можа не хапаць?

— Ведаеце, такі звычай ужо,—гаварыў пісар,— п'юць гарэлку, прапіваюць усё дарэшты, лянуюцца, а спраў дзяржаўнай важнасьці не разумеюць. Да гэтых пор, як прыехаў я сюды, толькі аднаго ідэявага, так сказаць, бачыў мужыка—старасту Макея...

— Гм-м... Як ён з сябе?

— З аблічча падобен да сьвятога Мікалая, хітраваты, відна, але спраўны, разумны мужык...

К земскаму прышоў вялікадушны настрой.

— Не, што ні гаварэце, гаспадзін пісар, а я мужыка паважаю. Вы яшчэ малады чалавек—дда-а... А я знаём з усімі сляямі грамады; стыкацца прыходзілася—з мяшчанствам, рабочым, мужыком і гэтак далей. Мешчанін—хіцер, рабочы—грубы, разгульны народ. А мужык мне больш каго-б то ні было падабаецца; і галоўнае таму, што ён—ціхі, уласнымі мазалістымі рукамі здабывае хлеб...

П'янства, грубасьць,—але нічога, паступова да нас
прыходзіць культура—дда-а-а... Хоць і грубае ў му-
жыку нешта відно, жывёльнае, але яго прастата і
працаздольнасьць выкупляе ўсё... Нешта такое ска-
заў Некрасаў:

Назови мне такую обитель,
Я такого угла не видал...

Дда-а... Яшчэ быўшы студэнтам, я страшэнна
любіў народ; у мяне з народамі нешта крэўнае; га-
вораць, што мой прадзед быў мужыком...

— Ваша блугародзьдзе, вы ідэалізуеце мужы-
ка!—асьцярожна заўважае пісар.

— Гэта, малады чалавек, так і ёсьць! Мужык—
сіла... зямля... а на гэтым будзеца ўсё... дда-а-а...

У вокны барабаниць дождж; вецер за вокнамі
калыша голае вецьце ліпы. У земскага зусім спала
вастрата настрою.

— Позна ўжо!—гаворыць пісар.

— Гм-м... т-так...—нэрвуецца земскі.

У калідоры затупалі нечыя ногі, загаварыў
нехта.

Пісар спытаў:

— Хто там?

— Зараз, ваша блугародзія!—пачуўся воклік
старасты.

— Так точно!—адказаў ураднік.

Пісар вышаў, вярнуўся назад і загадаў:

— Вядзеце яго сюды!

А да земскага зьвярнуўся і паказаў пальцам на
Максіма.

— Вось ён... Бунтуюць сяло з братам. Брат—со-
цыялістым быў. Падатку прынцыпова ня плоцяць...

Ураднік са старастам сталі каля сьцяны, Максім—пасярод пакою. Земскі, ціха гушкаючыся на крэсьле, аглядаў сагнутую постаць Максіма ў мокрай сярмязе, гразкіх лапцёх, з пераблытанай кучмаю валасоў.

Стала лёгкая цішыня.

У земскага захадзілі сківіцы, і ён адчуваў, як б'ецца жыла на левай руцэ.

Земскі расчыняе справу за 1914 год. «Супакою не даюць»,—думае ён, а, зьвярнуўшыся да Максіма, ласкава гаворыць:

— Ну, Максім Холад, раскажы сваю справу...

Як яе пачаць? Што гаварыць? Няма слоў у Максіма. Глядзіць на ўсіх мутнымі вачмі, бачыць акуляры земскага, прыжмураныя ў ухмылку вочы пісара, насьмешлівасьць старасты і абыякі да ўсяго твар урадніка... Цяпер-бы легчы ды салодка так заснуць!

Плыве прыбраны пакой, варушыцца; у залатой аправе партрэт барадатага чалавека з мэдалямі і крыжыкамі глядзіць сонна.

«Гэта цар!—думае Максім.—А чаго так злосна сьмяецца стараста? Чаму так блішчыць пярсцёнак на пальцы земскага?»

Ён маўчыць. Потым ціха ў галаве заплятаецца ня зусім яскравая думка пра сваё жыцьцё...

— Пан земскі!.. Няўрод быў у гэтым годзе. Мала зямлі ў мяне. Пошасьць на скаціну... Знацца, здохла ў мяне карова...

Земскі паварачваецца і глядзіць у твар Максіму: худы, з рэдкай барадою твар, маршчыністы лоб,

шрам ля вуха і, успомніўшы пра горад і сям'ю, міжвольна думае:

«Адкуль у яго шрам гэты? Як ён можа бунтаваць?» і разам слухае нязвязную, ціхую гаворку Максіма:

— ...Сам я хворы чалавек; у лесе калода грудзі мне аддавіла. Сілы няма. Спраўлюся—да капейкі заплачу.

Сіняя жыла на руцэ земскага пачынае больш біцца, нэрвовасьць узрастае, а разам з ёю—злосьць на некага.

— А вось скажы ты мне, мілы чалавек, чаго ты бунтуеш?

— Гаспадзін земскі!—умешваецца стараста,—гэта так і ёсьць у точнасьці, усе могуць пацьвердзіць. З братам Андронам яны муцяць мужыкоў.

Земскі гаворыць зусім раззлавана, забыўшы пра горад і баль губарнатарскі:

— А ведаеш, што за гэта? За гэта, мілы чалавек, Сібіры мала. Усё жыцьцё можаш у турме прагніць... так...

— Ня йшоў я супроць уласьці. Невінаваты я—людзі ўсё нагаварылі...

Тады земскі, забыўшыся пра ўсё, стукае кулаком па сталу, ажно задрыжэлі акулёры. Вобраз Максіма ўстае перад ім, як аграмадны вобраз нянавісьці, злачынства і нечага цёмнага.

«Зьвер!»—ціха шаволіць губамі злачынца.

— Вінават? гавары!—дапытваецца земскі, шпарка ходзячы па пакоі. Ён відавочна бачыць, як рушацца яго погляды на мужыка, выказаныя пісару, як разьбіваецца ў прудзёх нешта падвойнае.

Максім яшчэ раздумвае: расказаць-бы аб тым іначай, што хворы ён чалавек, а гэта нядобра для гаспадаркі. Рэдка — калі-ні-калі — супярэчыў начальству, каб адстаяць сваё, прыдбанае ўласнымі рукамі, спрацаваны конь яго ледзь ходзіць пад воень, і нечым яму заплаціць падатку. Сказаць-бы яшчэ аб тым, што оярдзіты на яго стараста, бо ён выставіў сумысьля бунтаўшчыком у вачох начальства; ды слухаць ня будуць, не павераць...

— Нявінен я, пан земскі... Набяруся больш сілы—усё заплачу, паверце мне!

— Гаспадзін земскі!—бойка адзываецца стараста,—ён абразіў мяне пры ўсім вобчашце, машэньнікам назваў, а я дзяржаве служу...

— Ты што скажаш?

— ...Хата ў мяне старая, разбурылася... конь хворы...

Бачыць Максім, што ня вяжуцца ў яго словы. Ня тоё зусім думаў выказаць, ня так думаў сказаць. Ды адкуль мужыку згаварыцца з панам? Адкуль ён возьме тых слоў?

— А ты ведаеш законы? К тэрміну павінен усё выплаціць...

— Адкуль-жа мне, пане земскі, ведаць? Рабі ды ўсё, што загадвае начальства... Мужык ня ўмее разважаць...

— І не павінен!

— Аб гэтым ня ведаю я.

Нудна барабаниць аб шыбы вокан дождж. Стукае вецер гольямі старой ліпы. Патрохі вецер перастае, і здаецца ўсім, што спаўзаюць з неба хмары, зямля робіцца вільготнай і расянай...

Аднекуль, з самай глыбіні нутра, выпывае ў
Максіма іспрадвечная злосьць да начальства—зем-
скага, пісара, урадніка, старасты. Гадавалася гэта
злосьць на сярмяжных пагорбленых плячоў, рась-
ціў і выносіў яе дзед, бацька Максімаў, і сам ён.

Земскі гаворыць з пісарам, аглядаючы яшчэ раз
бунтаўшчыка і злачынца. Макей пільна сочыць за
ўсім, а ўраднік стаіць, прыхіліўшыся да сьценкі, і
нібы сьпіць.

А Максім іскардзіцца—не каму-небудзь, а сам
перад сабою.

— З усіх бакоў пнятуць мужыка... Апошнія жы-
лы цягнуць з яго... Э-эх, ты, распраклятая жысьць!
Дзе праўда на сьвеце—так яе...

Стаіць сярод пакою, камечыць шапку. Пужліва
ўтаропіліся яго вочы. Сам ня ведае, што гаворыць:

— Сілы ў мужыка няма! Паклаў ён на зямлі,
каб хлеб дастаць з яе, а хлеб гэты—жруць паны!..

— Скаты!—перарывае гаворку земскі.—Заганю
ў Сібір... Зьвяр'ё!..

— Сам ты зьвер!—крыкнуў Максім і ўвесь ён у
момант змяніўся, гатовы кінуцца на каго-небудзь.

Яму-б цяпер словамі, як каменнем, разьбіць
усіх!

Раптам земскі стукнуў па сталу кулаком—моц-
на, прозна, і задрыжэлі ў яго сківіцы:

— Пасадзіць яго ў адседку, заўтра суд будзе!

Сон і млявасьць разьліліся па целу, запякло ў
сярэдзіне. Цяпер-бы закурыць моцнага тытуну ды
захлібнуцца ім, а то—выпіць нагбом бутэльку га-
рэлкі—тады-б усё гэта прайшло!

Максім, асьцярожна тупаючы нагамі, пайшоў за старастам і ўраднікам на двор, у адседку, бо яму ўсё роўна было, куды ісьці, абы разьвеяцца, разгнаць нядобрыя думкі. Мокрыя аборы рэзалі ногі, ціснула на плечы сярмяга.

Яшчэ ў тым пакоі чутны былі крокі земскага, скрып яго лякіраваных ботаў і незразумелае, але чамусьці крыўднае слова, сказанае земскім расьцяжна:

— Іды-ё-т-ты!..

На дварэ павеяў вецер і стала лягчэй; вецер прагнаў з ілба халодны пот... Дзьверы загрымелі жалезнай засоўкай. У цемень, асьцярожна, быццам баючыся каго, увайшлі. Чуць відна вакенца і там жалезныя краты. Многа з мужыкоў тут сядзела, а Максім ніколі. Не ўвайшоў разам ураднік. Пайшоў ён за вугал, пад нагамі ў яго вада хлюпцела і званак быў кашаль. Нічога не гаварыў Макей. Вялікім сумам, бязьмежным павеяла на Максіма. «Хоць-бы ён адно слова сказаў»,—думаў, ды нешта галава разбалелася, ногі дрыжэлі, пад пахамі і на ілбу выступіў халодны пот, а над усім панаваў сум. Адступіўшыся на сьлізкай падлозе, стараста таўхануў Максіма плячом. У цёмным глухім куце іх было толькі двое, бо не варочаўся ўраднік, а ўсё кашляў за вуглом. Раптам к Максіму прышоў бадзёры і злы настрой: захацелася дужа пасьмяяцца над Макеем—такім някудышным і маленькім. Максім засьмяяўся сухім сьмехам ды ўзяў старасту за шыварат...

— Чаго ты?

— А-а,—спалохаўся!

— Не чапай рукамі!—прасіў стараста вісклівым голасам.

— А я вазьму вось дый задушу, ха-ха!.. і канец табе тут будзе, і ніхто не пачуе.

— Адчапіся, а то закрычу... так тваю...

— Э-эх... гад ты!—абурьўся Максім,—чарвяк ты паўзучы. Захачу і задушу, бо сіла ў мяне ў руках...

Стараста Макей здаўся яму тым чарвяком, які сьсе кроў і якога патрэбна прыдушыць, але шкода, што забрудзіш нагу.

І ўсё стала ніпачым. Усё стала нейкім няважным, непатрэбным.

А ўрадніка ўсё ня было. Раз-по-раз кашляў за сьцяною. Макей занепакоіўся і хацеў выйсьці. Максім закланіў яму дзьверы. Халодная рука, абцягваючы сарочку, нашчупала складаны нож, якім ён плёў лапці і рэзаў хлеб і насіў яго разам з тытуном. Тады ў мазгі рэзнула рашучая думка, якой сам спалохаўся; потым стала вельмі-ж холадна, па целу забегалі дрыжыкі. Сударгава ён расклаў нож, і задрыжэла невядома чаму рука. У гэты час Макей рашуча ішоў к дзьвярам, каб зачыніць іх на жалезны замок ды пакінуць Максіма аднаго.

Макей нешта сказаў і здалося Максіму, што засьмяяўся; тады разам ўсё засьмяялася—вецер, зямля і сьцены.

— Што? Будзеш ісьці супроць, сукін сын...

І ня скончыў стараста...

Парушылася цішыня, бо слаба ёкнуў Макей ды зваліўся на падлогу, як мяшок са збожжам. Максім злодзеем скокнуў з дзьвярэй...

У гэты час ураднік ішоў к дзвярам з другога боку і густа кашляў, а пад цяжкімі ступнямі ботаў хлюпцела вада.

Дыхае зямля халодным подыхам.

Вецер ледзь датыркаецца да верхавін прыдарожных дрэў.

На небе паразьбегліся паўскрай хмары, сінім яно стала, і раскідаліся зоркі, як сьвечкі, ды ляглі ад бяроз цені.

Сіла ўзялася ў Максіма, каб бегчы па сырой халоднай зямлі, сэрца стукае, а ў грудзёх дыхавіца...

Нахіліўся наперад стан, падкашваюцца ногі, здаецца, зямля дрыжыць і ходырам захадзіла кругом—закружылася, замітусілася ў вачох. Думка—востры нож—не дае спачыну:

— Гэта-ж я чалавека загубіў!..

Сьвеціць вогнішча падарожнікаў. Бяжыць нацянькі праз рэчку; сьлізкая кладка, нагою ступіць няможна, а бегчы патрэбна, бо за ім гоняцца: там сабака брэша, голас ураднікаў чуваць, а галасы людзкія ўсё гудуць:

— А-а-э-э-а-ай...

У сьвісьце ветру ямчэй за ўсё чуваць:

— За-абой-ца-а!

Гудзіць звон працяжна, за горла душыць, а можа то лісты бярозавыя гамоняць?

— За-абой-ца!..

Мокрая сярмяга, як стопудовы камень, вісіць на плячо. Хочацца скінуць яе, бо яна, як зямля, прыгарнула да сябе чалавека...

Бяжыць Максім проста на вогнішча падарожнікаў. Ходзяць там яны, грэюцца, глядзяць на незнаёмага чалавека, які ўначы бяжыць полем, быццам звар'яцеўшы... і дзівяцца людзі. Падбягае Максім да вогнішча ды дзіка глядзіць...

— Што ты за чалавек?—пытаецца доўгі барадаты мужык у латаным кажуху.

Валіцца ён ля самага вогнішча на прыгрэтую зямлю, ёрзае жыватом, ірве на галаве валасы, плача дзяцінымі слязамі—просіць-каецца перад людзьмі:

— Людзі!.. браточки! Забойца я... старасту нашага забіў—Макея...

— За што-ж гэта?—пытаецца, насупіўшы бровы, са сполахам той-жа мужык.

Бліжэй падсоўваюцца людзі, абступаюць Максіма, быццам пужаюцца, што пачуе нехта ды разьнясе па ўсяму сьвету.

— Толкам кажы—за што?

— Лю-юдзі, ня ведаю я...

— Як-жа гэта?...

— Жысьць мая такая была распраклятая!..

Стары дзед загаварыў:

— Шкода цябе, чалавеча, усё-ж ткі ты наш брат—мужык... Усе мы бачылі гора, усе мы цягнем лямец на сваёй сыліне. Не з дабра, мусіць, і ты зрабіў...

Максім сеў, абхапіў калені дрыжачымі рукамі, апусьцілася галава на рукі.

— Дзе там, браткі вы мае! У жыцьці чалавека не пакрыўдзіў. А тут... Каня апошняга зьвесці хацелі за падатак... З чым-жа б я застаўся? Што-ж

я за гаспадар?.. Бунтаўшчыком выставіў мяне стараста... Засудзіць хацелі мяне... Э-эх!..

Яшчэ раз, як і ў воласьці, несьвядома гаворыць Максім пра сваё жыцьцё, пра векавечныя пакуты і маленькія радасьці.

Шкода людзям свайго чалавека.

— Што-ж мы зрабіць можам?

— Э-эха-ха-а!

Ізноў загаварыў старэйшы:

— Бяжы ты, чалавеча, у лес, а то горш будзе, бяжы хутчэй! Забіў—ну што з таго? Можа варты чалавек быў таго? А ў цябе сумленьне баліць... Аблягчыў ты сваю душу—ну, і бяжы, можа і не пападзешся...

Тады Максім паслухмяна пашыбаў да лесу. Глядзелі ўсьлед падарожнікі. Ём што? Пабылі на адным месцы, пераехалі ў другое... А да Максіма ізноў прышла абьякасьць—прайсьці-б няпрыкметным усю зямлю! Ды пасоўваліся нага ў нагу сьледам маладзіковы і зоркавы цень па зямлі. Толькі лес гэты—сасновы лес, чорны ды жудасна маўчыць. Хоць-бы раз ён скалыхнуўся, хоць-бы віхор які наляцеў ды скалыхнуў за магутныя плечы,—тады-б весялей, можа, было на сэрцы! Калі на душы чалавека буры, а вакол ціха, як у труне,—горш пераносіць гэта.

І вось здалёку, з самай глыбіні імшарніку, за лядамі, загаласіў галодны воўк, а пагалоска па лесе страшная паняслася; падхапілі яшчэ з розных канцоў завываньні, узьнімалі высока, цягнулі доўга і працяжна...

Сеў пад сукаватай сасною на карэньні, падумаў аб тым, што яму рабіць; палажыў на калені галаву,

ня мог ён падняць яе, ня мог страсянуць клапат-
лівых дум.

Успырхнула спуджаная птушка, шубнём прака-
цілася па зямлі, зашабуршэла жоўтая асеньняя
трава, заламалася ціха суччо. Па шляху (далёка гэ-
та чуваць) едуць калёсы, людзі гаворку вядуць вя-
сёлюю, і здаюцца Максіму галасы такімі знаёмымі.
Кожны шолах, кожная праява моцна ўбіраліся ў
пачуцьцё Максіма.

Неба—сіняе. Маладзіковы сьвет кідаецца пала-
сою. Зьнянацку—ідзе, шабуршыць па верхавінах
сосен вецер. Раскачаў іх пажоўклыя лапы, засьпя-
валі тыя журліваю песьню, і чым далей, тым
больш. Чуецца ў песьні гэі вельмі-ж роднае Мак-
сіму-забойцу—і карчма, і жонка, і сын Андрэйка,
і брат Андрон.

І вось цяпер, пад соснамі, узьняўся ў Максіма
вясёлы бунт, быццам ён не забойца, а вольны чала-
век, багаты, няма ні пакут, ні дум. Стол накрыты
чыстым абрусом, за сталом бяседа; вышаў Андрэй-
ка ў людзі, ня простым стаў мужыком, а бацьку
шануе...

Сядзеў так скамячыўшыся ды шукаў прыгожа-
га, квяцістага ў сваім жыцьці: перабіраў часы дзя-
цінства, маладосьці—і не знаходзіў. Зацягнулася
тое жыцьцё туманам, сьляды ног пазарасьлі дзікім
зэльлем... Не, яно—прыгожае гэта—ёсьць, толькі
нязвычайна даўно было, у самую пару маладосьці.
Тады быў хлопцам-асілкам, як ня прыціснула яшчэ
сукаватая калода грудзей. У жніво было. На поста-
ці сустрэў, ідучы з пакосу, цяперашнюю жонку
сваю—Дар'ю. Першая дзеўка на сяле Дар'я, і ён

таксама хлапец хоць куды—на работу, на ўсё быў дужы і здатны. Падсеў Максім пад жытнёвую капу, аханіў Дар'ю за кашулю за белую. Грэла сонца і горача так, вось быццам зараз, аж пот цячэ. Ласкава гаварылі яны пра жыццё, і сьпявала Дар'я звонкім дзявочым голасам на ўсё поле, і голас так разносіўся па паплавах, і пагалоска ўвечары бегала, як цяпер ад воўчых зыкаў; сьпявала хораша такую песьню:

Пасылала мяне ма-а-ці-і
Зялёнае жыта жа-а-ці-і...

Шумяць сосны.

Ці буйнае жыта шапаціць, можа?

Эх, як слаўна ісьці на лузе па скошанай траве, нюхаць пах красак, размахнуцца шырока касой-канавалкаю, добра адточанай, застыць у такім стане ды слухаць—не наслухацца ў высі нябёс вясёлага жаўранка!

— Людзі... браточки мае!.. Цяжка мне!..

Шэпча Максім, просіць аб нечым.

— Родныя мае, ці чуеце вы?

Ня ведае Максім—сьпіць ён ці не. Перадумаў усё жыццё, самыя дробязі, самыя нязначныя здарэнні, вобразы людзей і шчасся. І скончылася тым, што Максім—ціхага, нявіннага чалавека—вядуць к земскаму. Страшны гэтыя людзі, бы зьверы ўначы. Стукае земскі па сталу, крычыць немым голасам, прысуд свой выносіць:

— Скаты! Павесіць яго на сасыне!...

Ці не на гэтай, што так шуміць?

Усхапіўся Максім асуджаны, схіліў галаву сваю незадачную, пакорную. Падыходзіць жоўты чала-

вечак, маленькі, з вялізнай галавою, падобны да старасты Макея, накідае на шыю пятлю з вяроўкі, каб ушчапіць на сук сасны.

— За што? Ня дамся я,—звонкі ў Максіма голас, усё заглушае.—За мяне сяло будзе гарою стаяць, людзі паднімуцца, і ня будзе сілы тэй, каб стрымаць сілу бядняцкую, мужычую сілу...

І плача Максім...

Плача аб сіле загубленай, сьлязамі жыцьцё абмывае, бо пацякуць тыя сьлёзы рэкамі вясновымі, забурляць, загамоняць, прабудзяць спрадвечную сонную сілу.

— Хто-ж мяне знойдзеца павесіць?

Пытае Максім, а нехта кажа яму:

— Дык загоняць на край сьвету. Кайданы будуць бражджэць на нагах. Мёртвым ляжаш у чужой зямлі. А каму-ж свая зямля застанеца?

— Лю-юдзі?!

Выцер Максім халодным рукавом з ілба пот, адранцьвелымі рукамі шыбка расьперазаў пяньковую вяроўку, што была замест пояса, ашчупаў тоўсты каравы сук на сасьне. Тады ўжо супакойна завязаў вяроўку, паспрабаваў яшчэ ці моцна. Раптам ускінуў на шыю пятлю, стаўшы на цыпачкі і выцягнуўшы ўперад шыю, сьцяў зубы... Маланкаю мігнула думка: што-ж Андрэйка? Ня знойдзе ён у жыцьці свайго шляху—эх, вывесьці-б яго!.. Тады задрыжэлі ногі ў каленях, заляскалі зубы, круглымі сталі вочы; нязвычайная млявасьць разьлілася па ўсяму целу і стала жудасна: зьявіліся новыя, няясныя формы думак—захацелася падняць рукі, каб разьвязаць вяроўку, ды ня было ўжо сілы, па-

дагнуліся ў каленях ногі. Захрыпеў сук, загойдаўся, і пасыпалася з яго раса на траву—халодная, чыстая, бы крышталі. Здушана крыкнуў Максім і захістаўся, задрыгаўшы нагамі, потым выцягнуўся роўна і застыў так. А каравы сук, гойдаючыся ды ранняючы расу, разламаўся ад цяжару, і цела пачало апускацца з вярхоўкай на шыі ў карэньні сасны, тварам кнізу, на сівы і пахнучы шырокім раздольлем ды цёплым аржаным хлебам стары мох...

Пачало падыходзіць раньне, паразьбегліся з неба зоркі і папоўз усьцяж па полі туман.

Крычала ў лесе сава, скардзілася, нібы плакала маленькае дзіцё.

— Куга-а-а... куга-а-а!..

А сосны шумелі ды шумелі.

Туман стаяў над Лугінамі, буйна падуваў вецер на іржэўніку пустога поля, і марозная волкасыць была на зямлі.

Людзі пачалі прачынацца, як і заўсёды,—ціха, мала прыкметна на дварох і ў хлявох вастукалі, запалілі печы, і дым, спускаючыся са стрэх, слаўся па вуліцы ў знак нядобрай пагоды...

Прышоў ляснік у хату Андрона—мокры, аброшаны. Скінуў стрэльбу на лаўку, апусьціўся сам і так доўга сядзеў. Андрон адчуваў, што той хоча нешта сказаць, а ляснік хукаў на рукі ды паціраў.

— Росы вялікія пайшлі,—гаварыў, ходзячы па хаце,—і ў паветры ўжо холадна так, азызнуць можна—зіма набліжаецца... Досьвіткам бачу сягоньня: ходзяць журавы па балоце...

— Што з іх, з журавоў гэтых?

— Разумная птушка, зіму чуюць, як што, дык яны... Зямля цвёрдай стала і сіверка...

Андрон спакойна сядзеў за сталом, пакурваючы махорку; ён глядзеў на моцную, плячыстую і праставатую фігуру лясніка...

— Ну, што—Максім ня прышоў?

— Няма.

— Дык, Андрон, толькі ты ня пужайся,—ціха папярэдзіў ляснік.

— А што?

— У лесе ён. Павесіўся.

Андрон ускочыў з месца.

Ляснік сеў і беспакойна стаў апавядаць аб тым, як вышаў ён досьвіткам у лес, каб ня было парубкі, як ціха ў лесе і раса да калена была. Ішоўшы па лініі назад, ён убачыў труп Максіма... І ўсё стаяў туман, і ўсё капала раса, як дробны дождж, і журавы курлыкалі на балоце...

Вестка аб гэтым скоро па Лугінах праляцела, праляцела і пабудзіла, а пабудзіўшы ўскалыхнула,

Народ стаў збірацца каля хаты Максіма. Дар'я абхапіла Андрэйку з аднаго боку, меншае дзіцё— з другога і плакала:

— А дзетачкі-ж вы мае дробныя,
а як-жа вас карміць-гадаваць буду-у...

А-а-а у-у...

Народ шумеў.

Плакалі некаторыя бабы. Не затым яны плакалі, што вялікае гора ў Дар'і, а затым, што самі былі жонкамі ды маткамі...

Андрон запрот свайго каня, пасадзіў Дар'ю з сынам. Ляснік ішоў ззаду з натоўпам мужыкоў і

баб і ў дзесяты раз апавядаў пра тое, што дось-
віткам вышаў ён паглядзець парубку ў лесе,—ціха
было, раса капала, журавы курлыкалі...

Угледзеўшы скамечаны труп нябожчыка з вя-
роўкай на шыі, пасінены твар і вочы, якія шырока
і абыяка глядзелі на ўсё, мужыкі скінулі шапкі, на-
хілілі галовы, перахрысьціліся некаторыя... і нешта
зарадзілася ў сярэдзіне кожнага, расло яно ў му-
жычай душы—ці крыўда, ці злосьць, ці яшчэ
што,—толькі заўсёды пакідала яно глыбокі сьлед.

Плач Дар'і ў сасновым лесе далёка разносіўся.

Тады дзед Сапрон—вельмі стары, сівы і лысы—
блізка падышоў да Дар'і, затармашыў яе нахіле-
ны стан за плячо, і голас яго быў глухі і сіплы:

— Ты, Дар'я, ня дужа плач! Вялікае гора сьля-
замі ня змыеш, а горш толькі сабе зробіш... Яшчэ
і ня гэта было... Чаго толькі я ня помню на сваім
вяку?

Абвёў усю грамаду ня зусім зіркатымі вачы-
ма, сказаў яшчэ:

— Э-эх, многа чаго помню!.. Лёс такі наш...

Усе прыціхлі. Толькі шушукаліся між сабою
лапы сосен, на розныя лады вялі гаворкі.

Маўклівым, як хмара, быў Андрон. Зьвесіўшы
галаву, вёў ён каня па карэньні. Дрыгацелі калёсы,
і хісталася з боку на бок цела Максіма-самагубцы...

На падводзе прывезлі з воласьці стараству Ма-
кея, параненага ў живот. Ляжаў ён у сваёй хаце на
лаўцы з перавязаным жыватом, ціха стагнаў і гля-
дзеў прыжмуранымі вачыма на кут з абразамі.

Людзі асадзілі Макеяў двор. Крычалі, гудзелі.

Гэтыя крыкі не падабаліся Макею,—гаварыла грамада буйнымі словамі, таму і гул такі ўздымаўся.

Стараста падазваў сына. Той нахіліўся бліжэй да бацькі, а Макей скрыпуча гаварыў:

— Глядзі, Цімох, каб, ня дай бог, беспарадку якога ня было, а то не ўберажэшся тады.

— Ты ня лужайся, тата, нічога ня будзе. Пагамоняць яны дый разойдуцца.

— А можа будзе што?—дапытваўся Макей і хрысьціўся на абразы.

— Там ураднік стаіць сярод вуліцы.

— Ну, і дзякаваць богу, калі ўсё добра. А то, ня дай бог, бунт які. А-а-эх!..

— Можа к доктару ў горад адвезьці?—спытаў сын.

— Выжыву я і так... Слаба ён мяне—захаваў бог... «Дзівен бог у сьвятых сваіх»...

Устаў Макей на локаць, стаў глядзець на вуліцу. Грузнай развалістай паходкай ішоў нехта ў сенцы. Макей пазнаў па кашлю ўрадніка.

— Чаго ён стукае ботамі так?—спытаў у жонкі, прыціскаючы к жывату рукі.

— Цяжкі чалавек такі ўжо... і падковы ў яго жалезныя на ботах...

Ураднік ля парога скінуў шапку, правёў рукою па рыжаватай стрыжанай галаве...

— Ну, як табе?

— Нічога, захаваў бог.

— Ну, і добра...

Кашлянуў адрывіста Макей. Людзі гудзелі на вуліцы. Ураднік зірнуў у вакно.

— Андрон крычыць, так яго... сукін сын... Бунтуюць... Пайду т'ка я на вуліцу, каб і сапраўды чаго ня было,—формальнае непадчыненне начальству—о-ох!

І цяжка затупаў падковамі.

На вуліцы, у сярэдзіне ўсіх, стаяў бяз шапкі Андрон, патрасаючы кулаком. Ня мог разабраць ураднік пра што гаварылі.

Мужыкі бліжэй прыціснуліся, замахалі рукамі; загаманілі жорсткімі словамі:

— Га-а-ады-ы!

— Ні завошта чалавек загінуў. А ўсё праз іх...

— Павесіць-бы, сукіных сыноў, саміх на сасьне...

— Кроўю мужычай жывуць, калі-б на вас...

— Земскія там розныя, старасты ды ўраднікі—трасца іх матары!

— Ды цяпер такі час ужо.

У сярэдзіну натоўпу ўлез ураднік. Павольна, па доўгу службы, супакойна таўхаў звычайна ціхіх мужыкоў. Падняўшы руку над галавою, каб перакрычаць, захрыпеў:

— Н-народ! Расхадзіся па хатах—загадваю вам. Неча тут... Скора начальства прыедзе.

— Што за начальства? Тут чалавека загубілі, а ён яшчэ...

— Э-эх, сьцэрва!..

Ураднік лезе проста к Андрону, пагражае кулаком.

— Вон, а то раздаўлю, гадзіна!

— Не мінаваць табе Сібіры, перагэтак тваю...

— Адыйдзі, криваротая рожа, а то прыцісну— і канец табе... Ня будзеш тут з начальствам, як з ражном насіцца...

— Што-о? Супроць уласьці... бунтаваць?

— Па-айшоў ты к ліху з уласьцю сваёй!

Андрон горача лезе з натоўпу, пхае людзей.

— Мужчыны, а што-ж пасья будзе, га-а?—нечы спуджаны голас.

А ў мужыка—гарачая кроў. Калі што—ня ўпусьціць, на прабіцьцё пойдзе, ні Сібір, ні турма—нічога ня страшны, бо загаворыць жывая крынічная сіла народная, усё разварушыць, а тады хоць і самому скласьці галаву—не пашкадуе.

Поп лугінаўскі вышаў угаварваць людзей, даўней словам яго былі пакорны лугінаўцы, а цяпер яго ня слухалі.

— Божа, барані ад народнай стыхіі!—шырокім махам рукі перахрысьціўся поп і, дробна трусячы і заплятаючыся ў адзежы, пашыбаў на ганак сваёй хаты.

Стаіць ураднік, выцірае рукавом сьліну з роту, твар злосны і крывіцца ад зьнявагі.

— Н-народ, расхадзіся ты, па чэсьці прашу!

— Я табе пакажу чэсьць...

— Даўно глуміцесья!

А Дар'я ў хаце словамі жалобнымі, расьцягнутымі пераказвала сваё гора:

«А як-жа я, людзечкі, пражыву-у,

А няма-ж мне пракарміцца чым з дробнымі дзецьмі...»

Абступілі мужыкі ўрадніка, звалілі на зямлю. Ціскаць нагамі, біць сталі—злосьць сваю выказвае

грамада, Захопленыя ў нейкім вадаспадзе адзінай сілаю, каб адпомсцьціць за ўсё жыцьцё сваё. Пхаюць цела ўрадніка, як на аблозе карань, які шкодзіць плугу роўна працягнуць баразну.

— А-ах, сьцэрва!..

— Вось і начальства табе—бяры!

Ураднік нязможна, харкаючы крывёю, моліць:

— За што вы мяне? Пашкадуйце старога...

Бывае мера людзкой злосьці. Кінулі ўрадніка, патупіўшы галовы сталі разыходзіцца.

Тут адна дарога. Андрон з мужыкамі пайшоў у карчму, каб запіць усё, каб зьмесьці ўсе сьляды і плямы.

Як стала пуста, ураднік устаў, кашлянуў крывёю, выцерся і павольна пайшоў усьцяж вуліцы...

Над сялом цэлы дзень стаяў сіні туман. Засьцілаў балоты, лугі, сосны. Толькі жалобны голас удавы Дар'і ў пагорбленай хаце ніхто ня мог заслаць.

Зямля стала зусім акамянелай.

Сяло нялоўка прытулілася, згорбілася, абсіверала паўночнымі ветрамі, загразілася туманамі.

Трывожна было на сяле.

На тры дні зьнік некуды ўраднік, і лугінаўцы чакалі нядобрага. А недзе далёка, на захадзе, ішлі крываваыя бойкі, дзе ваявалі сыны з Лугінава...

Ураньні схлупіліся хмары—белыя, яны поўзалі па небу. Потым на цьвёрдую зямлю сыпаліся пухавыя сьняжынкі—яны мігацелі, кружыліся, бялілі зямлю.

Андрон хадзіў хмурны. У той дзень сядзеў у хаце, гледзячы ў акно, ды глядзеў, як ішоў першы сынег. Жонка яго—яшчэ маладая, прыгожая—Марына, сядзела за кудзеляй, выводзячы ніткі белыя і тонкія.

— Што-ж то будзе, Андрон?— непакоілася Марына.

— Нічога ня будзе.

— Зловяць цябе калі-небудзь, павядуць. Што-ж я тады адна буду рабіць? Як-жа адна ды застануся?

Андрон думаў невясёлае ды ўсё глядзеў на вуліцу. Кружыліся там сьняжынкі, бялілі стрэхі, вуліцу, людзей...

І вось убачыў ён на дарозе, як ужо зусім блізка былі, што едзе ўперадзе на вараным кані з шашкай і рэвольвэрам з боку тоўсты прыстаў, за ім ураднік, тры стражнікі ды ідзе соцкі.

Андрон прыпомніў:

— Гэта-ж (калі тое было) той самы прыстаў лавіў, як дэмократа, тады хаваўся ён па лесе і ў горадзе ў таварыша.

Ездакі спыніліся ля самых варот Андронавых. Андрон раптам накінуў кажух, бегчы хацеў, ды было позна: прыстаў, браскаючы шашкай і шпорами, самавіта і грозна ўвайшоў у хату ды спыніўся пасярод; стражнікі сталі ў дзвярах.

Голас густы з-пад навіслых вусоў ды тлустых шчок:

— Ты Андрон Холад?

— Я!

Прыстаў чамусьці паказаў на ўрадніка і соцкага, прагаварыў:

— То-то, маладзец! Здаецца, знаёмымі былі раз. Добра! Тады—уцёк, цяпер не схавашся. Папаўся, галубчык...

— Вам што патрэбна?

— Га-а? Дэмократызм разводзіш! Бунты! Надзец яму ланцугі на рукі!

Трое стражнікаў абхапілі з усіх бакоў, надзелі ланцугі—белыя, бліскучыя—на чорныя, мазалістыя рукі Андронавы.

Марына прыхілілася к сыцяне і заплакала...

Андрон злосна глядзеў, але не супрацівіўся.

— Ну,—загадаў прыстаў,—двое ў горад вядзецца па назначэньні—там спраўнік па галаве паглядзіць, белага хлеба паспрабуе. А ты, Сімакоў, за мною да старасты,—і, паглядзеўшы злосна, скамандваў:

— Жыва-а!

Забрынчэў шпорамі ды перакруціўся.

— А з іншымі бунтаўшчыкамі пасья разлічымся...

Марына плакала наўзрыд.

— Чаго ты плачаш? Усё роўна нічога ня выплачаш!

— Дык як-жа я адна застануся?..

Потым вывелі на вуліцу.

— Ну, Марына, не ўспамінай ліхам! Жыў буду—убачымся!

І вочы ў Андрона зацягнуліся сінім туманам.

Схіліўшы галаву, поўную, як ноч, дум, пайшоў паперадзе Андрон у канец вуліцы, невядома куды—у горад, а з бакоў—два стражнікі. Ду-

маў ён, што будзе яшчэ ў сяле цэлая расправа,
што не аднаго павядуць так.

Накінуўшы на плечы кажух, вышла Марына
за ваколіцу ды, абапёршыся на загарадзьдзе, ста-
яла так, ды ліліся ручаямі сьлёзы—колькі іх,
сьлёз! Азірнуўся Андрон, махнуў галавою, быц-
цам сказаў:

— Жыві, Марына!..

А Марына бязвольна спусьцілася на зямлю
ды ўсё плакала...

Ішоў сьнег. Шумеў бор—звонка, галасіста. За-
брахалі сабакі ды пракрычаў певень, а ў сяле бы-
ло пакуль што ціха.

Кружыліся сьняжынкi ў віхры, плавалі, ды бе-
лым абрусом сьвяточным засьцілалі зямлю і
поле.

А стражнікі разгульнага мужыка вялі далёка
ў горад.

Толькі ланцугі зьвінелі на руках...

І скрозь віхор сьняжынак хацелася Андрону
крычаць, буйна крычаць пра вялікі бунт зямны—
у прасторы крычаць і зваць людзей.

ДЗЕД ПІЛІП

I

Вокны расьпісаны марозам, як вышытыя палікі ў дзяўчыны. Самыя прыгожыя ўзоры намаляваў гэты мароз, а падсьлепаватае жоўтае сонца прыдало ім водблескі і самыя рознастайныя колеры. Сонца хоць зімовае, млявае, а каб захачела—растапіла-б яно ўзоры, пацяклі-б пацёкі па вокнах, заплакалі-б яны—ды мароз жартуе і ня пушчае!..

Бегае жоўценькі зайчык па нямеценай бруднаватай падлозе.

Пад самай стольлю ў хаце павуціна, а на печы ў куткох завялася цвіль, сьцены сталі чорнымі, разьедзены яны прусакамі ды клопам...

Дзедава галава зьвесілася з печы. Кучмою панавісьлі чорныя ўскудлачаныя валасы з кастрою і пылам. Цярэбіць зусім рэдкую абшчыпаную сіваю бараду і прыслухоўваецца да гаворкі дзед Піліп.

А над дзьвярыма вісіць мёрзлы хамут, па-трошкі растае і капае з яго вада.

За сталом сядзіць сын Пракоп—сагнуты, таўсты ў кажусе, з шырокай раскладзістай барадою—што раз адводзіць правую руку з суравой ніткаю, а то пакідае голку ды праколвае шылам хамуціну.

Голас у яго басавіты, як-бы ахрыплы.

— Яно правільна, Мікола, як ты кажаш. Гэта ўжо не рахуба, калі свой чалавек ды гэтае самае...

— Якая ўжо тут рахуба? Што і казаць... Злыдні адны тут—окажу я табе—вось што...

Мікола, сусед—стаіць сярод хаты, расставіўшы ногі, засунуўшы за пояс абедзве рукі, цыгарка пыхкае з-пад павіслых вусоў.

Дзед Піліп не дачуў гаворкі з самага пачатку. Ня можа зараз развязаць, пра што гавораць, а яму-б дужа хацелася самому ўставіць хоць пару слоў. Чуе дзед, як шугае трохкі мяцеліца, гоман людзей на вуліцы ды рып палазоў. Мусіць, марозны дзень і сонечны!

Нявестка на палу з кудзеляю. Зморшчакі ёсьць, худы твар, у голасе ласка. Правай рукой выводзіць доўгія суравыя ніткі, гудзіць прасьцень у руцэ, левай—выскубае кужаль, а гойдаючы нагой калыску, падпявае, каб суцешыць неспакойнага малога, прыцішаным голасам, роўным, павольным:

Сьпі, мой коцік,
Сьпі, мой мілы,
— а-а-а-ай...

Дзеда супакойвае песня, быццам гэта яму хто сыпявае:

Пайшоў коцік на таржок
Прынёс Яську піражок...
— Баю-ба-ай!..

— Што ні кажы—гаворыць Мікола,—а беспарадкаў гэтых многа...

— Ліха іх—свае-ж,—адказвае Пракоп.

І яны доўга і многа гутараць пра беспарадкі.

Як праз сон, чуе дзед вясёлы голас суседаў:

— А сёлета падатак, дзякаваць богу, зьнізілі...

— У мяне ледзь не напалову супроць леташняга...

— Ну, і то добра!..

А дзед Піліп разумее так: каб гэта зусім зьнізілі гэты падатак, ды быў каб парадак і зямля радзіла, скаціна каб добрая вадзілася, дык можа і зусім добра-б жыць было...

Думае і кашляе. А ў гэты час Мікола апавядае нешта новае, размахваючы рукамі і прысядаючы.

— Паехаў я ў лес надоечы... Ураньні-ж яно было—відна зусім. Бачу—праз лес прэ на дарогу воўк—вялізны, трасца на яго!—стары. Я і крычаць на яго і тукаць, а яму хоць-бы што: пайшоў сабе сваёй дарогай...

— Каб гэта стрэльба на той час,—заўважае Пракоп.

— Ого-о, каб стрэльба! Я-ж бы яго на месцы ўлажыў... На пяць крокаў ад мяне быў...

Дзед зусім зацікавіўся гаворкаю, зьлез на запечак, кашлянуў і падаў голас:

— Цяпер ужо і лясоў тых нямаш і ваўкоў—вывеліся яны... А раней-жа іх было—процьма цэлая—ой-ёё колькі! Мядзьведзяў, ласёў...

— Што і казаць...

Дзед Піліп любіць гаварыць пра ваўкоў ці мядзьведзяў. У маладосьці сам хадзіў на мядзьведзя са стрэльбай ці з рагачынай, і хваліцца, што восем штук «спляжыў».

— Са мною было так,—гаворыць ён,—гадоў сорок ці больш таму, сабраў, знацца, пан усё наша сяло на паляваньне. Панаехала да яго, прыкладам, і грапаў розных, і паноў нятутэйшых, і земскіх—пабавіцца захацелі яны...

Дзед закашляўся, склаў рукі на каленях ды зноў пачаў; гаворыць ён словамі пераблытанымі, даўно пераказанымі, перадуманымі.

— Абступілі яны ланцугом лес. Крыкі падняліся, зыкі. Спудзілі самую мядзьведзіцу. Вопрамець кінулася яна дый прарвала ланцуг. Добра! Як раззлаваўся пан на старасту, вядома, хацеў перад іншымі панамі сілу сваю паказаць, сваёй рукою аплявуху зьездзіў яму... А ў той час дзед Піліп быў самым моцным мужыком, за што і пан паважаў. Сем пудоў збожжа пад пахай нічога ня значыла панесьці (дык то была старына, тады народ здаровы быў, буйны косткаю!). Пабег Піліп у сыягу па калені за тэй мядзьведзіцай. Страшна сярдзітая была. Павярнула назад. Прыхіліўся дзед к дрэву, а зьвер тут. З усёй сілы ўсунуў дзед у расчыненую зяпу рулю і выстраліў, ды самому ня было сілы ўстояць, паваліўся, а зьвер поверх. Думаў чалавек, што сьмерць ужо прышла з-за панскай забавы. На шчасыце стараста выстраліў у зьвера, мёртвым пакаціўся той, а ў дзеда ў баку дзьве рабрыны паламаны. Пан усё-ж ткі даў дзесяць рублёў в сваёй кішэні. Вось яно як!..

Дзеду цяжка гаварыць: шкодзіць кашаль, ён заканчвае:

— Цяпер няма гэтага. Калі воўк які дурны пападзецца.

А Мікола, паціраючы рукі, хваліць:
— Крэпкія людзі былі, што і казаць...

Дзед Піліп здаволена чэша бараду.

Мікола сам да немагчымаьці любіць паляваньне. У вольныя ад работы дні ён бярэ заржавелую і няспраўную дубальтоўку, набівае порахам ці шротам ды ідзе ў лес. За ўсё сваё жыцьцё ён забіў некалькі зайцоў і гэтым любіць пахваліцца чалавек. А дубальтоўка ва ўсім вінавата, заўсёды яна дае «здачы», пасьяля стрэлу так моцна стукае ў грудзі, што Мікола валіцца вобзем...

У гэтым сходзяцца дзед Піліп і Мікола. Яны могуць цэлы дзень бесьперастаньня гаварыць апо-весьці пра мядзьведзяў, ласёў, ваўкоў, лісіц.

Мікола гадоў на трыццаць маладзей за дзеда—сядзіць і смокча цыгарку, дзед сядзіць ды пакашлівае. Уся справа ў тым, што зьвяліся лясы, а значыць, няма і зьвяроў тых: паразьбегліся, людзі пабілі, зьнішчылі, а то ў балоты пахаваліся...

Пракоп заняты хамутом, каб к полудню зашыць ды зьездзіць у лес па дровы.

Нявестка Мар'я, калышучы, сумна і манатонна сыпявае:

Тра-та-та-та-та-а...

Пайшла кошка за ката.

Вышаў Мікола на вуліцу і заскрыпеў сынегам, а дзед узлез на печ, павярнуўся на левы бок ды глядзіць, як бегае па сыцяне зайчык...

II

Дзед Піліп сам добра ня ведае, колькі яму гадоў. Помніць толькі што пераваліла ўжо за вось-

мы дзесятак—ды хіба-ж іх пералічыш? Давяць вась так адзін год на другі, прыціскаюць к зямлі, як бервяно к бервяну ў старой хаце. Каб нават на бірцы кожны год адзначаў, дык і тая-б спарахнела, а чалавечая памяць нядоўгавечная, розум ня ўсё стрымлівае, волас бялее і выпадае, рукі дрыжаць, дыхаць цяжка, бо вялізная гара на тых плячох дзедаўскіх.

Рукі ў дзеда вялікія, карузлыя, пальцы добра не разгінаюцца, вочы мутныя. І няма ў руках сілы—няма яе, тэй сілы ранейшай, калі...

І вась так гэта дзеду ўспамінаецца пражытае, што добра, а што—не!

Перш за ўсё—прыгон. Цэлай сям'ёй, цэлай вёскай, да стомы, да зьнямогі працавалі на пана. А хто з прыганяных успаміне пана і прыгон добрым словам? Памёрла на жніве маці ў гарачы поўдзень з сярпом у руках, сьпіўся ў карчме бацька. З шаснаццаці год стаў Піліп поўным гаспадаром.

Гора было, сьлёзы, няўдачы. Эх, і чаго толькі ня было ў жыцьці!

За сямом ляжыць поле—зямелька неўраджайная, абапал балоты і лес. Кавалкі сенажацый раскінуты ў розных мясцох—«Тахма», лагчына, пчальнік. У пчальніку была пасека панская, на ўзгорку двор... Выяжджаў пан на сваю сенажаць з гасьцямі, на прыгожае месца, весяліўся там і сьпяваў песьню, з якой мужыкі помняць толькі слова—«Эх-ма!» З таго і празвалі «Тахмою».

Многа Піліп за сваё жыцьцё патаптаў лапцэй, многа чуў крыўды, што не загаіць яе ніколі. У карчме гуляў—душу весяліў.

І з таго часу ў дзеда чацьвёра сыноў было: адзін памёр, другога сасна ў лесе забіла. З старэйшым Пракопам жыве, а малодшы ў ладзеле. У сыноў зьявіліся дзеці, у дзяцей яшчэ дзеці. Многа іх паўмірала, многае на сяле зьмянілася, перарадзілася, пералілося ў новыя формы, а дзед Піліп усё жыве ды жыве і сам дзівіцца і ўсё паміраць ня хочацца. Хоць і жыцьцё нядобрае, але, здаецца, жыў-бы да жыў...

Зіма—халодная і няпрыгожая пара.

А вось вясну дык дзед любіць больш за ўсё, у старога прыбаўляецца тады многа сілы. Сходзяць паводкі, у нізінах па палёх яшчэ сьнег ляжыць, зямля—як парадзіха тая, а на лугох—ужо зелень. З печы дзед глядзіць на вуліцу, рэдка выходзіць калі, каб паглядзець на ажыўленьне жыцьця.

А як расьцьвітуць сады, стануць яны малочнымі, на вуліцы зьявіцца пыл, і сонца стане ласкавым, тады выходзіць на прызбу. Хаты на вуліцы выставіліся, як напаказ. На вуліцы пахне гноем і лёгкім сінім паветрам. Дзед сядзіць і дапытнымі вачмі аглядае вуліцу.

У самае лета, у гарачыню, дзед любіць хадзіць на поле. Апіраючыся на палку, ідзе па дарозе. Бабы жнуць, блішчаць сярпы, ціханька шуміць жыта. Стане на дарозе, прыставіць далонь к вачам ад сонца і паглядае. І зараз-жа праходзіць усё яго жыцьцё... Пачуецца жніўная песня—ускалыхнецца дзедава старое бяскрылае сэрца і яшчэ больш за хочацца жыць.

А паміраць-жа трэба некалі!..

... Доўга цягнуцца зімовыя дні, а яшчэ даўжэй ночы. Цёмныя, няпрыветныя, пужаюць яны дзеда. Многа разоў ад пачатку да канца перадумае ўсё. І ўвайшло ўжо ў прывычку яму гаварыць сам з сабою. Варочаецца на гарачай печы. Сьвішча ў коміне мяцеліца, сьпявае пад загнетам цвыркун. Востра чуе дзед, як брыкаюцца ў стайні коні, хрумсаньне сена ці блекатаньне авечак чуецца.

Досьвіткам, раней за ўсіх устае дзед. З пячурак дастае каравыя анучы, трэ' ці аббівае іх аб прыталку, заварачвае на ногі, а калі не знаходзіць чаго, сам з сабою гаворыць:

— Дзе-б яно магло падзецца? Ды ліха-ж яму! Во—праява...

Нявестка Мар'я варочаецца на палу.

— Чаго ён, стары гэты, вархал паднімае? Ляжаў-бы сабе... Што яму?

Патрошкі находзіць на нявестку злосьць: гэта-ж яна заўсёды так. І ён кажа са злосьцю:

— А табе што?

— Нічога! Спаць во не даеш...

— Ну, і ляжы сабе калом, калі нічога. Ня высьпяцца яны ні разу...

На дварэ ледзь-ледзь сінеецца раньне. Сьнег уваслаў стрэхі і двор. З сяніцы дзед нясе ахапак сена; у прыцемку доўга шукае каня. Конь гняды, стары, з тоўстымі косткамі і крэпкай персьцю. Піліп знаходзіць зад каня, і, пагладжваючы, дабіраецца да морды.

Пачынае гаварыць з канём.

— Кося, кося!.. Замёрз, мусіць, трасешся, усё-ж такі халады вялікія пайшлі. Дый стар ты ўжо, як і я сам... Э-эх, нябога!

І даўшы сена, пахадзіўшы па двару, за лунямі, пагутарыўшы з лахматым сабакам Ратуем, ідзе назад у хату.

Удзень пляце лапці, вяроўкі ўе, калі патрэбна, а больш ён сядзіць ці ляжыць на печы. Лежачы адчувае, як ломіць сьпіна, як баляць рукі і вельмі цяжка дыхаць. Часта паднімаецца з грудзей ні то злосьць на сям'ю, на сваіх родных, ні то зайздасьць, што яны маладыя і ня так жывуць...

Вышла так, што быў ён у маладосьці самым дужым мужыком на сяле, а цяпер—прышла старасьць, разламала чалавека—адна труха засталася. Можа так яно і павінна быць?

Цяжка жыць, дый паміраць ня хочацца!..

III

З усёй сям'і дзед любіць толькі васьмігадовага праўнука Грышку—віхрастага, востравокага; шустрага хлопчыка.

Грышка прыходзіць са школы, садзіцца за стол і чытае моцна, на ўсю хату кніжку. Дзед з печы глядзіць мутнымі, прыжмуранымі і добрымі вачыма.

— Грышка,—крычыць ён з печы,—прачытай ты там яшчэ пра гэтае самае,—не дачуў я.

— Во захацеў што стары!—заўважае нявестка.

— А табе што?—злуецца дзед на Мар'ю, бо часта яна перашкаджае ў адзінай маленькай радасьці.

Грышка пераходзіць на печ к дзеду, той бярэ яго наўлоньні і, гладзячы па галаве, заводзіць гаворку.

— Чаму, дзедзя, чытаць ня ўмееш?

— А ня вучылі мяне ў маладосьці... Адкуль-жа мне ўмець?

— Хочаш, я цябе навучу?

— Хе-хе-хе... Ня бачу я нічога... Скачуць гэта перада мною ўваччу літары, як мухі!..

Дзед бярэ кніжку, аглядае з усіх бакоў, шапаціць папераю і, глядзячы на Грышку, пытае:

— Навошта ў цябе гэтая чырвоная хустачка?

— Я—піонэр,—скоранька адказвае Грышка.

— А што-ж гэта пінаер?

— Юны піонэр,—значыць...

— Значыцца, ты парцейны чалавек... Та-ак... А добра гэта ці не?

— Добра!—адказвае Грышка і весела сьмяецца,—ха-ха-ха! А можа ты, дзед, к нам у піонэры залічышся,—га? У нас атрад вялікі... Ты важатым будзеш—самым старэйшым у нас...

Дзед Піліп ледзь-ледзь крывіць рот і чамусьці ўздыхае.

— Не навіна мне быць старэйшым... Я ў сяле і то самы старэйшы...

— А колькі табе год?

— А хто-ж яго ведае... За восьмы дзесятак пераваліла... Яшчэ пажар быў у нас, дык я толькі што жаніўся тады... прызваўся я—у якім гэта годзе?..

І дзед з Грышкам вылічаюць колькі пражыў дзед, пачынаючы ад пажару на сяле, ад прызыву і яшчэ якога-небудзь важнага здарэння.

Далей, Грышка просіць расказаць казку. Дзеду ня хочацца расказваць, бо многа іх ён запамятаваў, трэба корпацца ў галаве...

— На каляды ўжо казкі будзем гаварыць. Залезем вось так з табою на печ ды будзем баяць адзін аднаму...

— А ты раскажы цяпер...

— Ат, прывязаўся... Ну, якую-ж табе?

Грышка радасна крычыць:

— Сіўку-варонку! Сіўку-варонку!..

Дзед будзе гаварыць ціхім разьмерным тонам, поўным нейкай задушэўнай веры—пра сіўку-варонку, далігойду, пра трох братоў, пра казу, ваўка і многа яшчэ друпіх—добрых, шчырых казак. Яны пераносяць хлопчыка ў новы сьвет, поўны іншых адчуваньняў і барацьбы з страшэннай сілай, адухоўленай людзьмі. Песьні і казкі тыя авеены цёмнай старыною. Слухаючы разьмераны голас дзедаў, Грышка ўсё гэта перажываў, станавіўся сам галоўным героем. Гэта ён хадзіў па зямлі ды карчаваў зло, забіваў змеяў, ведзьмакоў і прыносіў на зямлю шчасьце.

У казкі дзед укладаў усю душу; гаварыў то з замілаваньнем, то з папрозай, а пачынаў звычайна так:

— Было гэта даўно-даўно. Ніхто ня памятае... Цяжка было жыць людзям, а жыць яны хочуць, бо на тое і на сьвет прыйшлі...

І апавядае дзед то жудасныя малюнкi, то сьветлыя і ціхія. Выходзіць у казцы, што працоўны чалавек увабраў у сябе ўсю сілу; ён сьвет стварыў, вялікія гарады і палацы. І злучаецца ў волатавай

постаці працоўнага ўся сіла зямлі. Ідзе той чала-
век па зямлі—зямля дрыжыць, мора калышацца,
дубы вырывае з карэньнем, горы варочае, пабівае
на зямлі ў новым вобразе ўсю нячыстую сілу. У
вобразе лютага дванаццацігаловага змея і пана
дзед злучае ўсю варожасьць...

У такія часы Грышка больш за ўсё любіць дзе-
да. А голас—мерны і роўны, перабіваны кашлем,
гаворыць жартаўлівую байку:

Сядзіць мядзьведзь на калодзе—чапец вышывае,
Гарбаценькі зайчык на скрыпачку грае,
А сарока-белабока песьні прыпявае,
А варона—стара жона—пайшла ў поле жаці,
А ты, сокал з ясным вокам, ідзі колас падбіраці...

Дзед Піліп яшчэ добра грае на дудках. Дзьве
дудкі жоўтыя, сасновыя, самаробленыя.

— У маладосьці... ой, як я граў на іх!—гаво-
рыць дзед, калі яго пачынаюць хваліць.

І сапраўды, дудкі жывуць пад пальцамі дзеда.
Ён ведае ўсе старасьвецкія скокі і песьні, ён сы-
грае прыгон і жніво. Вочы становяцца сьветлымі,
радаснымі, крывыя чорныя пальцы жывуць. Гукі
родзяцца чыстымі, звонкімі, мілагучнымі, татовы-
мі абняць і расказаць нейкую тайну.

Раней, як ня было на ояле гармоні і скрыпак,
на дудках дзед граў вясельлі. Тады ўсё забывала-
ся. Вось ён малады і моцны, а дудкі гавораць пра
радасьць і жыцьцё. Пад іх плача маладая, бо
яны-ж расказалі ўсё яе жыцьцё ў дзеўках—пра
песьні, простае каханьне, непамерная змога пры
замустве...

З дудкамі дзед хадзіў валачобнікам. Зьбіралася некалькі мужчын і жанчын, ішлі з песьняй па сялу ад хаты да хаты; пачынальнік зачынаў песьню валачобную.

Валачобнікі—белы молайцы...

Хрыстос васкрос—сын божы-ы!

А ўсе хорам, у лад з дудкамі, расказвалі:

А йшлі-ж яны ды пытаўся—

Ды таго сяла, сяла слаўнага-а...

Хрыстос васкрос!..

На каляды да дзеда зьбіраліся хлопцы з дзяўчатамі. Садзіліся абাপал на лавах, пад старасьвецкую Піліпаву песьню скакалі.

...Прышла каляда ўвечары, ўвечары,

Прынясла дудкі ў рэшаце, ў рэшаце-э-э...

А дзед прытуптваў аднэй нагою, і дудкі расказвалі калядную песьню:

...Сталі дудкі іграці, іграці-і-ы...

Сталі дзеўкі скакаці-ы, скакаці-і-ы...

У сьвяты дзень улетку зьбіраліся маладыя на прызбу к дзеду паслухаць дудак.

IV

Нудна шуміць лес. Халодныя вятры перад вясною...

Уначы выюць ваўкі—скардзяцца на сваё воўчае пакупнае жыцьцё. Па два, па тры прыходзяць, дыбаючы ля хлявоў, стараюцца знайсці спажыву.

Ляжыць дзед на печы і крэкча—прывязалася нейкая хвароба з кашлем. Кожны шорах яму чуён на дварэ.

Дужа горача. І сьняцца нядобрыя сны аб перажытым... Чуе, падыходзіць нехта, да хлева. Тупае Гняды ў пуні. Моцна заяжкаў на дварэ сабака.

«Ці не ваўкі падбіраюцца к Гнядому,—думае дзед,—пайду-тка я пагляджу. А то, ня дай бог, што прыключыцца»...

Ледзь сышоў з печы і, перавальваючыся з нагі на нагу, пайшоў на двор. Тут-жа падумалася: «гэта-ж мае ногі ня ходзяць, як-жа цяжка імі пераступаць! А я-ж улетку яшчэ касіў троху»...

На дварэ цемра, хоць вочы выкалі. Сьціх сабака. Толькі шывка забігаў па пуні Гняды. У сярэдзіне быццам што абарвалася. «Мусіць, зьелі ваўкі Гнядога!» І, падумаўшы, наколькі можна было, пабег у пуню і дзіка закрычаў. З адчыненых варт шухнула двое ваўкоў. Страшна закалацілася сэрца ў дзеда. Дайшоў да каня і неяк схапіўся за шыю, пальцамі грыву абхапіў. Конь у цемры бліснуў добрымі вачыма, задрыжэў і пакратаў мяккімі губамі валасы старога.

Дзед Піліп застагнаў, захацеў сагнуцца, але ня ўтрымаўся і паляцеў галавою аб сьцяну. Прышла млосьць і няпрытомнасьць, стала дужа балюча дзеду. Замітусілася ўсё кругом, заскакала, забегала. Вось і Гняды ўпіўся агнявым зрокам і кажа. Дзед разумее гаворку так: «Дваццаць два гады мы з табою пражылі. Разам працавалі. Раскарчавалі ўсё поле наша. Асушылі і ўзаралі балота. Бачыш, які я стаў худы! Цяжка нам было. Ты пугай мяне сьцябаў па бакох. Мне дужа балюча было, толькі я сказаць тады ня ўмеў, а цяпер вось кажу. Слухай, дзед! Гладзіў ты мяне па зморанай шыі і хра-

сткох, мне любя было... Калі цяжка табе—ты садзіўся на баразну і плакаў, а я апускаў галаву над табою і таксама плакаў. Ты бачыў, можа, як каціліся буйныя, як боб, сьлёзы з маіх вачэй. І ты казаў: «ад старасьці плача Гняды». Дык уставай-жа, дзед, паедзем узаром сваю палоску!»

Дзед Піліп ня мог пашавяліцца, ня мог устаць... Ваўкі павярнулі ў лес. Ём адазвалася цэлая зпрая. Усе галасы зьліліся ў дзікую і страшную песьню. На сяле чулі, выходзілі на двор слухаць і гаманілі паміж сабою:

— Галодныя ваўкі... Глядзі, каб не напалі на скаціну...

Марозным раньнем, халодным, з інеем на стрэхах, дзеда знайшлі мёртвым у луці. Раскінуўшы рукі, ён памёр адразу, як памірае чалавек, ніколі ў жыцці не хварэўшы.

На гародзе, за пунямі, ляжаў сабака на сьнягу з перакусаным горлам.

Грышка, схіліўшыся над дзедам, плакаў. А сусед Мікола, скінуўшы шапку сказаў:

— Царства яму нябеснае! Добры быў нябожчык... Як дуб,—зваліўся і памёр—эх, маці часная!

Пачасаўшы патыліцу, зьвярнуўся да Пракопа:

— Заві труну рабіць... Няхай памяць мая будзе! Усе мы, як гэта паворыцца, пойдзем у землю... Так-то яно...

І ўздыхнуў некалькі разоў па дзеду.

Нізка спусьціўшы старую галаву, стаяў Гняды з сумам у вачох, жаваў саломіну слабымі жоўтымі зубамі ды шавяліў адвіслай ніжняй губою...

Н О Ч

I

Гарыць агонь...

Люблю сядзець уначы каля вогнішча, падкладаць у сіняе полымя дровы ды слухаць іх трэск—мудрую неразгаданую гаворку. Так от сядзеў-бы, драмаў, думаў—і ўсё-б кругом драмала і думала, зьліваючыся ў адну душу...

Так было перад восеньню.

Першыя замаразкі на полі, халаднавата ў паветры. На іржэўніку срэбраная павучына. Пад раньне ападае на зямлю з туманам халодная раса. А ў поўдзень, як выблісьне залацістае сонца, зямля будзе мокрай і сьвежай, зашавеліцца жоўтае лісьце на дрэвах...

Мне заўсёды здаецца, што думае ноч вялікую думу-казку, бо тады галасы робяцца ціхімі, з палоскам, быццам прыдушаныя,—слаўна разьбягаюцца яны на паверхні халоднай зямлі, усё слухаюць—што скажа, якую думку падасьць галасам карміцелька—хлебная маці-зямля!

Так зыкі бягуць і знікаюць, пакідаючы на дарозе сьляды перадуманага і перажытага чалавекам...

От сядзелі мы з Алісеем Сімчанком уначы, супроць яго хутара і хвойнага лесу, ля самай рэчкі.

Сьвятло ад вогнішча кідаецца на яго пачарнелы жарсткаваты твар, на пастрыжаныя калючыя вусы і на шапку цёмна-русых валос. Ён думае. Сагнуў у каленях ногі, абхапіў іх рукамі, паклаў бараду на калені, глядзіць на мокрыя свае анучы.

Мне-б так хацелася ведаць, аб чым думае гэты сур'ёзны чалавек!

Хутар яго блізка, нават чуваць, як брэша сабака, як засьпяваў певень, як гавораць на хутарох людзі. Грызуць двое коняй пажаўцелую траву, хрыпяць ноздрамі. У лесе далёка-далёка шуміць нешта—ідзе буралом. Недзе ў сярэдзіне хутароў, на полі, чутна песьня, а можа простая сугучнасьць неразборлівых слоў.

І плывуць гэтыя словы—чыстыя, сьветлыя.

Так радасьць выплывае ў чалавека—то ціхая, то бурная, гатовая захлыснуць, як хвалямі, берагі чалавечага жыцьця...

Заслухаўся я. Маўчыць ды слухае Алісей Сімчанок.

Вось нам-бы цяпер пачуць слаўную дзявоцкую песьню, што сьпяваюць у задумённую купальскую ноч, прыслухацца да яе, ніц лёгшы на зямлі—узбудзіла-б яна, ускалыхнула, загукала-б да сябе. Бо што-ж чалавеку болей трэба, як ня імкненьне?

З імкненьнем абойдзеш зямлю—з добрым, прыгожым,—не заблудзіш на моры і ў лесе. Зачарованым будзеш, чалавек! У імкненьні—пажары і сіла!..

Можа і думалі мы аб гэтым...

На тым беразе рэчкі, за кустоўем—густая някошаная трава і на ёй буйная раса—сьлёзы.

Ходзіць у цемені белая жаночая постаць. Я прыглядваюся і не магу распазнаць.

— Хто гэта?—пытаю.

Прыгледзіўся Алісей і кажа:

— Артамоніха.

— Што яна робіць уначы?

— Расу, мусіць, зьбірае. Бач ты, якая раса. Гэта, брат, забабоны ўсё. Яна ведзьмаю сябе лічыць.

— І ёй вераць?

— Старыя толькі адны... Эх, якая цемната ў нас яшчэ!

Я ведаю: у нас на вёсцы ёсьць некалькі такіх жанчын: яны зьбіраюць лекавыя травы, лечаць ад спуду, шэпчуць на вадзе, прымаўляюць сабе і людзём шчасьцё. Знаюцца з нячыстай сілаю...

Дыхае чарнатою ноч, махае, як кажан крыльлямі, павевам ветру. У такія от ночы на небе шмат зорак, шмат у чалавечай галаве дум. Зоркі—бліскучыя, зьзяюць, пераліваюцца, а лішнія з іх рассыпаюцца драбней маку іскрамі—і зусім прападаюць з ліку...

На твары Алісея Сімчанка выраз дзелавітасьці; гэта заўжды так бывае: ці гаворыць ён на вясковым сходзе аб новым жыцьці, ці проста выказвае свае думы. Вось чаму ён цягне да сябе і хочацца з ім задушэўна пагаварыць.

— Слаўная ноч,—кажа ён.—Люблю я такія ночы.

І зусім аб іншым пачынае гаварыць:

— Надоечы я ў горадзе быў (хадайнічаў аб водпуску лесу сваім аднасельцам)... Зайшоў гэта я ў тэатр; ставілася акурат п'еса з вясковага жыцьця.

Сядзіш гэта, глядзіш, аж дух забірае, добра на душы робіцца.

Ён курыць махорку, заглядае мне ў твар, папраўляе агонь, кажа разважна:

— А ў нас, братка, многа яшчэ такога, што ажно сэрца сыцскаецца. П'янства гэта, бойкі... Ёсьць, праўда, новыя людзі, ды вельмі-ж мала іх. Ці-ж раптам вырвеш хваробу з каранём?.. Я, вось, думаю часам: устрыжыць-бы чалавека, падняць яго на ногі ды сказаць: «ты—чалавек! А раз так—не рабі подласьці, жыві па праўдзе, дружна...»

Я кажу што думаю.

Тады Алісей Сімчанок гаворыць мне самае паэтаемнае з сваіх дум, расчыняе дзьверы, паказвае даропі, па якіх можна дайсьці да лепшага.

І гэтай гаворкай апраўдвае сябе і сваё жыццё. Трыццаць гадоў пражыў ён, прайшоў практыку, таму і лёгка гаворыць аб усім, ня пужаецца, што паскаўзынецца...

Ведаю я такое: жыў Алісей бяз бацькі, бедным быў. Была сіла, а рук не к чаму было прыкласьці—зямлі мала, хадзіў па заработках. І быў ён з самага пачатку ў Чырвонай арміі. Біўся з бандытамі, палякамі, і на левай руцэ не хапае двух пальцаў. Чорны, у парваным шынэлі прышоў на бацькаўшчыну. Чалавек усяго паспытаў у жыцці і многа чаго зразумеў. Вышаў ён на вясковай сходцы, дзе мужыкі ў дзьве партыі чуць не каламі біліся за падзел зямлі—і крыкнуў, стукнуўшы па сталу кулаком:

— Неча тут злыдні разводзіць! Рэволюцыя, грамадзяне, прайшла, а вы, здаецца, і ня прыкме-

цілі яе ў сваіх кутах. Давайце рабіць новае!.. Па праўдзе зямлю падзелім.

Ганьбіў мужыкоў, даводзіў адных да злосьці, біць яго зьбіраліся, ды спрыцен быў. А потым сталі мужыкі слухацца...

Алісей Сімчанок жыве сваёй гаспадаркаю, чытае газэты, і рояцца ў галаве яго думы, як пчолы ў вульлі.

II

Слухаю, як гаворыць блізкі мне чалавек, гляджу на поле. Даўно патухлі агні на хутарох. У полі—змрок.

А проста к нам, к вогнішчу, ідзе чалавек. Гамоніць сам з сабою, хістаецца ў бокі.

Ідзе да нас—босы, бяз шапкі; адна калашына порткаў закосана да калена, замызганы ў гліну; твар брудны, зморшчаны.

Алісей мне паясьняе:

— Пячнік Халімон... П'яніца. От чалавек прапашчы. Добры работнік, а што ні заробіць, усё прап'е.

Няма ў таго чалавека ні роду, ні племя. Ходзіць ён ад вёскі да вёскі з цагельнай формаю ў руках. Робіць цэглу, кладзе печы. Ходзіць ён, як і цяпер,—замызганы, п'яненькі, лаяцца на ўвесь сьвет адборнай, адсартованай ад добрых слоў—лаянкай.

Яшчэ здалёку крычыць нам:

— Здар-ро-вы, хлопцы!

Да таго п'яны чалавек, што ня можа трымацца на нагах.

— Іду гэта я... Холадна стала. Дай, думаю, зайду пагрэцца...

Апусьціўся накарачкі, трасуцца рукі, грэе іх.

— Адкуль ідзеш?—зьняважліва глядзіць Алісей.

— Ядры яго калясо... Ад Цімаха Самсоненька...

Кулак—так яго...

На два крокі нясе перагонам. Словы такія агідныя, брудныя.

Кажа пра сваю крыўду.

— Сукін ён сын... Працаваў-жа я два дні. Склаў печ у новай хаце.

Выпілі... Кажу—так і так—давай разьлічымся... Тры рублі з цябе. Не казаў-бы ты, што ён кулак. «Якія—кажа—грошы? Усім за гарэлку працуеш, а з мяне грошы?» Тут, браткі, і ўскіпеў я. Што за дзела каму? Можа я другім зусім дарма. Таму—я пролетары як ёсьць... Дзе мая хата, дзе мой двор?.. Эх, ты сіла нячыстая, ядры яго калясо! Жыць я хачу, а ён мяне выкінуў... За што?—пытаюся...

— Ты ляж ды прасьпіся,—параіў Алісей.

Не гаворыць, а крычыць ён, а ўсё гэта далёка чуваць.

— Не магу я спаць. Н-ня буду! Я пайду... Ну, і пакажу-ж яму.

Мы сталі трымаць Халімона. Алісей навальваўся на яго сьпіну—аж трашчэлі косьці. Халімон выпінаўся, валяўся па расе ды брыкаўся нагамі.

— От, чорт!—вылаяўся Алісей і таўхнуў яго ў сьпіну.

Той паваліўся на зямлю, захрыпеў і бруднымі словамі вылаяўся на нас. Потым узняўся на ногі, пабег на дарогу—босы, па колкаму іржэўніку.

І ўсё лаяўся пакрыўджаны чалавек.

— Будзе буча там,—паказаў рукою Алісей.

— Што-ж ён зробіць?

— Ды ўсякай бяды можа натварыць. Ад мінулага ў яго засталася ўсё гэта...

Пасьля, мы доўга маўчалі.

Такое-ж было неба, такія-ж зоры, так-жа вясёла трашчэў агонь.

— Да раньня далёка яшчэ,—устрывожыў сусед маўчанку і бліжэй прысунуўся к вогнішчу.

Бачу, што гаварыць хочацца чалавеку, раска-заць нешта хоча.

І я прашу.

— Ну, слухай,—гаворыць.—Цяпер вось неба та-кое зорнае, ноч цёплая, а помню я ў 19 годзе што было. Тады было—холадна, нудна, а сьнег—глыбокі, вялізны, ня вылезеш з яго. А марозы—ядраныя, траскучыя!

От калі наплывуць на чалавека ўспаміны, добра перажытыя, тады чалавек цалком аддаецца ім.

— Дык я раскажу...

Цяпер я не прасіў, а сам ён—Алісей Сімчанок—пачаў гаварыць роўным голасам, шукаючы глыбіні.

І ён мне расказаў...

III

— Змораны ішоў наш атрад у сто чалавек чыр-вонаармейцаў—атрад па барацьбе з бандытызмам.

Быў я ва многіх баёх—і з Дзянікіным і з Пятлюрай.

На Беларусі тады ярасна гудзелі пушчы.

І была ў нас яшчэ радасьць, што мы перамаглі. Вяліка такая радасьць, маўкліва. Кожны з нас хацеў хутчэй скончыць усё ды пайсьці ў сваю вёску, на сваю зямлю.

Не пераказаш сказаў пра гэтыя паходы...

Так прышлі мы ў адно ціхае мястэчка, разышліся па хатах начаваць, каб назаўтра ісьці далей ды скончыць нешта няскончанае намі... Тут жылі больш яўрэі. Я з камандзірам Зарубежным (бойкім добрым такім хлопцам) застанавіўся ў шаўца Гірша. Цэлы вечар стукаў ён кляўцом—шыў боты і ўсё жаліўся нам, што дужа цяжка яму жыць, што вось сягоньня працуе ён, а заўтра прыдуць, можа, бандыты, абрабуюць... Тут мы прачуліся, што ў бліжнім лесе гуляе хэўра бандытаў, часта прыходзяць у мястэчка, б'юць ні ў чым нявінных «жыдоў», і вялікая тады злосьць разабрала нас: «Як-жа так? Мы вось галодныя, абарваныя, а тут зьвяры шкодзяць нам»...

Тут таварыш Зарубежны мне і гаворыць:

— Будзем вартаваць, ліха на іх!

А ў мяне ў сэрцы злосьць кіпіць. Чуў я даўно пра банду і зьдзекі Шарупы. Паведамлілі аб гэтым чырвонаармейцаў, паставілі вартавых. Ну, думаем, заўтра пойдзем на паляваньне. З таварышам Зарубежным ляжым на сырой падлозе, будзем пляны нападу. У каморцы шэпчуцца Гірш з жонкаю і дачкою Рываю—прыгожай такой дзяўчынаю. Ба-яцца, мусіць. А мы ведаем, што стаіць пільная варта. Так доўга, за поўнач было. Глядзіць у акно круглы месяц. Ня сыпіцца нам; цішжом гаворым аб

сякіх-такіх справах. Сьцішылася ўсё. Толькі—раптам, адчыняюцца ціха дзьверы, уваходзяць трое мужыкоў—барадатыя, у сьвітках, у лапцях. Ускочылі мы з таварышам Зарубежным.

— Рукі ўверх!

Грозна выставіліся на нас браўнінгі, цэляцца. Дагадаліся мы, у чым справа. Гэта-ж пераадзетыя бандыты, мусіць ёсьць ім нехта свай з мястэчка, калі правёў да нас. Вочы ў іх гараць, нечалавечая злосьць у людзей. Што тут рабіць? Паднялі ўгару рукі.

А на вуліцы цішыня, аніводнага зыку.

— Жывымі ня выйдзем!—думаю.

У адну хвіліну зьмяніўся ў Зарубежнага твар і нейкая рашучасьць ва ўсём.

Што ён хоча?

А тры браўнінгі грозна глядзяць.

Стаяць перад намі ня людзі, а зьверы, і шчэраць зубы.

У адзін міг выхапіў Зарубежны з кішэні браўнінг. (Я думаў, што ён так зробіць, бо заўсёды першым кідаўся ў атаку). І раптам—стрэл. Папярэдзілі яго бандыты—стрэлілі ўдвох разам. Хваціўся за грудзі таварыш Зарубежны, застагнаў. ды яшчэ раз выпаліў,—адзін з бандытаў, як сноп, зваліўся. Тады і я ня стрымаўся—стрэліў, скочыў праз вакно, на сьнег, і, адстрэльваючыся, пабег клікаць сваіх. Падняўся вархал у хаце Гірша...

Што яны там рабілі—ня ведаю.

Толькі помню—сьнег такі чысты, мяккі, а ў мяне гарачая кроў капае на сьнег з прастрэленае ру-

кі. Сколькі разоў у бойцы быў, а тут чуць не загінуў нізавошта...

Не знайшлі там больш нікога...

На другі дзень нас трое пашло праведаць, дзе знаходзяцца бандыты. Сказалі нам сяляне, што часта бываюць у вёсцы, якая за тры вярсты ад нас. Прышлі мы. На вёсцы вечарынка. Даведаліся, што яны там. Ціханька падкраліся к вакну. Наярвае гармонік. Цэлы гармідар, слова не разабраць і п'яныя—сыпяваюць яны прыпеўкі—аж злосьць бярэ!

На шырокіх варатах,
на новай калітцы,
задавіўся комуніст
на суровай нітцы...

— Скора вам самім канец будзе,—думаю так,—а яны п'яныя ціскаюць вясковых дзевак.

Паведамлілі мы атраду, зараз-жа прыехалі хлопцы. Спыніліся ў садку за хатай.

А мне так шкода таварыша Зарубежнага. За што ён загінуў?

Стаю ля дзвярэй, чакаю, што будзе. Выходзіць адзін неўзабаве з хаты; адзін з гэтых трох—моцны, відаць, няскладзісты, сам Шарупа. Хістаючыся, ён вышаў, а заўважыўшы мяне, стаў размахваць наганам.

— Рукі ўверх, свалата!

І пачаў цэліцца ў мяне.

У міг стрэліў я, захістаўся п'яны чалавек, пусціў стрэл, ды ў гару, а тут яшчэ падбеглі хлопцы, кінуліся ў хату, палавілі...

Ляжала на белым сьнягу абрузлае цела атама-
на бандытаў—Шарупы.

Прыходзілі глядзець сяляне, ні адзін не пашка-
даваў...

IV

Было ўжо сіняе раньне. На ўсходзе паказаўся
водблеск сонца. Зашумеў ціха лес. Голасна заспя-
валі птушкі. На хутарох сталі прачынацца людзі,
заірзалі коні, выведзеныя на папас.

На рубяжы лета і восені каротка яшчэ ноч.

На гэтым Алісей Сімчанок—мой блізкі і знаё-
мы—скончыў сваё апавяданьне.

Людзі загаварылі...

Гэта з хутара крычала Алісеева жонка:

— Алісе-эй, хадзі-і да ха-а-ты!

Потым—маладая і стройная, праставалосая з
дзіцём на руках—прышла сама.

Расказала нам, што пяхнік Халімон хацеў пад-
паліць Цімаха Самсоненка ды не ўдалося. Злавілі
яго і цяпер ляжыць зьвязаным, просіцца, каб
пусьцілі.

Чуткі розныя сярод людзей разносяцца скора...

Ночы на рубяжы лета і восені бываюць пры-
гожымі!

Я ў думках супроцьстаўлю двух людзей...

А жыцьцё—шырока, мала разьвязана, не абхо-
піш яго абыймам; так шырока і глыбока, як вір.
Таму і гаварыць аб ім без канца-краю можна.

ЖЫЦЦЁ І СОНЦА

(Вершы ў прозе).

„Ня спыніць, ня стрымаць ў па-
дарожжы,
Хто агнём гэтай сілы сагрэт...
М. Чарот.

Бярозкі

Пад акном маім дзэве бярозкі—

— Шумяць... шумяць!..

Простыя станы—беланогія бярозкі. Скручаны ўверсе зялёныя пальцы іх з белымі пярсьцёнкамі, чуць расквітнелымі; прыхарошаны—маладухі ў блакітнай саматканай намётцы; шыі павязаны іх бярошай-карой.

Схілілася набак адна бярозка, мусіць нягоды жыцця спаткалі яе, калі маленькай расла, убіраючы слодыч зямлі,—бо зямля гэту радасьць дала і жыццё, бо ў зямлі многа сокаў і здольнасцяў.

Другая—тонкая, роўная—цягнецца ўверх галавою ды красуецца: можа думае, можа не...

Вясёлая такая, кудравая такая—

Прыгожая ды прыбраная—у красе маладосьці.

Бярозкі мае—думы мае!

Беластаныя ды вясёлыя—увосень і ўвесну шумяць па рознаму.

Летам—зялёныя, узімку—у белых саянох...

Што мне да бярозак да тых кудравых? Што мне ў бацькавай хаце могуць яны прашумець?

А бярозкі шумяць, думы гоняць. І ў шуме-гаворцы іх—

Радасьць мая!

У словах пераплецены дзіўныя зыкі—

Песьні-мэлёды.

Люба слухаць бярозкі ў оялянскай хаце.

— Радасьць мая шушгукі аб вясне.

Галасней-жа сыпявайце лістамі, ганіце нуду—
сыпявайце вясёлае аб маладосці маёй!

Вясна мая

Коўзаюцца вятры па блоньню, сушаць зямлю
халодную, прыгравае сонца—агністае сонца.

І сонца, і вецер, і шум-цішыня...

Гэта вясна йдзе—вясна мая—песенная ды зялёная.

Гразка і брудка глядзіць вясковая вуліца, глушыць гоманам, крыкам, рыканьнем кароў.

Круглы твар сонца касьнікамі азалаціў хату, дзе радзіўся і ўзрос я, дзе стрэхі з саломы, дзе сьвятло з лучыны, а газа чарніць сыцены...

Пацякло па рэчцы разводзьдзе, зламаліся раптам крыгі ды нясуцца нястрымана ўніз, ламаюцца крыгі. Ходзяць людзі глядзець на разводзьдзе, самі людзі спрачаюцца з бурамі.

Я гляджу. Думаю: так у жыцці ці ня так? (Хто навучыць малога розуму?).

Ой, жыцьцё—шырачэзнае поле,—не разгоніш ты дум!

Хай зялёны за вёскаю гай сумуе—буду я сумаваць. Хай раскінецца рунь вялікая на нашых загонах—будуць людзі сьмяяцца, буду вясёлы я.

Поле—межы, мурог ды трава расістая (поле роўнае за нашай вёскаю).

І горкім палыном пахне часта.

А далі... далі—

Такія прыгожыя, сонечныя такія далі вясною.

Ды не заўсёды і далі яскравы: то туман пасьцелецца ды закрыве іх, то навальніцы, і хмары пялёнкай засьцелюць.

І ніколі не забыць мне пра тое, што было, бо вельмі-ж моцна ўрасьлі карэньні, і ня вырвеш, хоць і хацеў-бы, кавалкі пачуцьцяў пра бярозкі ці далі...

Вясна мая—песенная ды зялёная!

Колькі я вёсен перажыў, колькі перажываў іх,—а кладуцца на голаў яны зелянінаю, туляць і гоняць мінулае, сьвежы сьлед пакідаюць на сэрцы.

Навукаю поле і лес былі—мудрыя кнігі, дзе ўсё прачытаць магчыма.

Пасьвіў я коні ў дзяцінстве («ой, конік ты мой вараны!»), дамагаўся ў жыцьці прыгожага, добрага, пазбавіцца крыўды хацеў, слухаў ды думаў, як людзі вучылі жыць... За бараною ці плугам песьню жадаў пачуць вясёлую—ды голас толькі хрыпеў...

Пад жалейку з вярбы, пад пальцамі дзеда плакала песьня ў лузе.

Ой, жалейка, жалейка, чаму навучыла ты?!
— Палюбіць жыцьцёвы размах, сілу сталёвую...
— Радасьць і сьлёзы шчырыя...
— Жыцьцё палюбіць да магільны...
— Нашы новыя бурныя вёсны!
Вось, жалейка, чаму навучыла ты!

Мяцеліца

Наша старэнькая хатка мяцеліцай гадоў засыпана.

Пух лебядзіны—зямя.

Сьвеціць лучына ў хаце, няпрытульна куты асьвятляе. Лёгка і сумна на сэрцы.

Вые і плача шалёна мяцеліца...

Так плача жаласьлівая маці, выціраючы падолам сьлёзы, калі нехаця выпраўляе сына ў далёкі край, а сын—любы-нялюбы—ідзе самохаць шукаць далёкага, не зважаючы на горкія мукі—на ціхі сьлёзы.

І помню я, помню...

Гаварыла маці ў такі дзень казку, як раней, у дзяцінстве, гладзіла жорсткія валасы грубавата-пяшчотнай рукою, гаварыла такія ўдалыя словы:

— Любы мой, добры сын!

Ня стара яна, толькі сінія вочы глядзяць з каханьнем, з пакорай.

Гаварыла яна і думала ў казцы:

«Ой, ці будзе што з сына?»

Ці знойдзе шлях свой шырокі?

А мо' заблудзіцца ў віры, у разводзьдзі—
і ня знойдзе, чаго шукаў...».

Вырасьце сын, пойдзе сын з гнязда роднага ў
нязнаны мясьціны, бо любіць змалку вандраваць
па сваіх і чужых разорах, любіць распытваць лю-
дзей.

— Чаго ён шукае, чаго ён хоча?—ня можа зра-
зумець маці.

Пойдзе сын у чужую краіну, як у песьні тэй—

— За Дунай... Дунай...

Будзе хадзіць-валацужыць з нахіленай галавою,
бо многа дум, неразъвеяных ветрам, незамеценых
сьцюжамі, як дзеразой абвіваюць малады розум.

Можа забудзецца родных і маці?

Дык-жа ня будзе таго ніколі: слодыч матчынага
малака з грудзей прыкуе к зямлі, ня зьменіць ён
роднай краіне, хоць і абойдзе ён шмат зямель,
хоць і будзе краіна ў яго бяз межаў.

Прыдзе—вернецца назад.

Ён так любіць жыцьцё!

— Слухай, сын,—гаварыла маці,—засыпяваю та-
бе песеньку тую, што ў калысцы сыпавала. Як была
маладою—любіла яе.

Ёсьць у заюхны ды тры сьцежачкі
Адна сьцежачка—у бярэзьнічак
Другая сьцежачка—у сасоньнічак,
Трэцяя сьцежачка—ў чыста поле...

— Так у кожнага многа дум...

А мяцеліца вые і плача.

Пух лебядзіны—зямля...

Не хадзі па той дарозе

Гаварыла ня раз маці:

— Не хадзі ты, сыноч, ды па той дарозе, дзе чарнобыль і горкае зельле...

— Ня шукай ты таго, што надта далёка, што нязрушна ахапіць сваім розумам.

— Што табе да таго, як другія шукаюць?

А пашоў я вясною па дарозе шырокай, аблітай сонцам, шукаць нязьведанага.

Зелянілася рунь на палёх. Поле араў мужык. Праводзіў па полю баразну за баразною—глыбокія сьляды на целе зямлі. У постаці—сіла была і размах непамерны.

Я падумаў:

— Вялікаю, непамернай сілаю дастаецца чорны хлеб.

На заводзе—гулкім, я бачыў людзей—чорных ад сажы, з мускуламі ад сталі.

І зноў я падумаў:

— Вялікай, непамернай сілаю будуецца жыцьцё!

І ішоў я далей па дарозе.

Цягнуліся вёскі, хутары, гарады, лясы шумелі—душу будзілі.

Я чуў, як плакалі людзі, я чуў, як людзі сьмяяліся ад радасьці. Тады-ж і мне хацелася рабіць тое-ж самае...

Мне хацелася быць веснікам новае радасьці—каб загуляла яна, каб жыцьцё ўзварухнула!

Сіла, сіла не прападзе!

Мне хацелася крычаць пра жыцьцё:

— Веру ў жыцьцё!
— Веру ў цябе, чалавек!
— Люблю!..

А маці таго ня ведала, гаварыла:

— Не хадзі ты, сыноч, ды па той дарозе, дзе—
чарнобыль і горкая зельле...

Горад

Вечар на вуліцы...

У горадзе—гром, камяніцы стукаюць.

Зорнаю сеткаю неба навісла.

Электра-ліхтары гасяць зоркі, мітусяцца ў ва-
чох.

Радые-слowy носяцца над бляшанымі дахамі.
Моцна і ўпарта гавораць з напруджанай думкаю,
нясуцца аднекуль здалёк моцныя словы аб пера-
мозе праўды.

Радые-слowy прыносяць ды разносяць па ўся-
му сьвету весткі.

З-за мора сіняга—

На Ёсход і на Захад.

На ўсходзе жоўтыя людзі твораць вялікую спра-
ву вызваленьня з прыгнёту стагодзьдзяў.

У той краіне—высокія горы і скалы, там акіян-
мора гордым прыбоем аддаецца ў горад жоўтых
людзей—Шанхай.

І цягнуцца з рабочых кварталаў мільёны скруча-
ных рук, з бляскам агню ў вачох сьціскаюцца ку-
лакі:

— Наша сіла! Мы пераможам!

* * *

То раптам фабрычны гудок прагудзіць.

Сіле яго паслушны людзі.

Сырасьцю і жарам пахне ад каменных будынкаў.
Людзі ходзяць зная-ня-зная куды. Што яны дума-
юць, што яны гавораць, калі галасы пераплятаюць
ца ў рытме жалеза?

І губяцца яны, і не знаходзяць адказу, бо ў го-
радзе—

Гром, камяніцы стукаюць...

Горад—жалезны асілак!

Я вось знаю: сталёвы паравік цягне ўздоўж па
чыгунках здабыткі ў вёскі—з фабрык, заводаў, дзе
куюцца яны братамі.

Гэтымі плугамі ўзаруць аблогі ды пустыры, ты-
мі сярпамі жыта пажнуць, сенажаці будуць гудзець
касамі.

Газеты і кніжкі пакажуць шляхі.

Дзьве вялікія сілы ў адну злучыліся, дружным
напорам твораць жыцьцё рабочы і селянін.

Непамернаю сілай творацца дні.

Скора ня буду ў горадзе

Я іду па гарадзкім бруку.

Іду ды думаю...

А мне здаецца, што ў гэту пору ў новых цяжкіх
ботах,—я іду па зялёна-квяцістым лугу.

— Тапчу мядуніцу з рамашкамі, пракладаю бо-
тамі сьлед у высокай траве.

І сьляды застаюцца, і шкода зялёнай травы...

Сьвішчуць косы, птушкі сьпяваюць, сонца над галавою.

Люблю я палкае сонца за тое, што грэе яно зямлю, што нараджае ў жыцці новае, і радасны я, што пад сонцам, а не ў цяні.

Толькі—не, гэта цяжка адбіваюцца крокі.—
Перарэзаў аўтобус вуліцу.

Я іду, а мары спадаюць: устрывожыў мяне праразьліва-гучны заводзкі гудок.

Я люблю і заводзкі гудок, я люблю і шырокае поле.

На шырокім прывольлі радзіўся, горад паклікаў.

Толькі—ой, як люблю я прасторы палёў, музыку слухаць, шалясьценьне жыта, звонкі размах касою,—і хоць на час адарвацца туды...

І раптам... уздрыгваю...

З трэцяга паверху дому, у расчыненае вакно даносяцца незразумелыя вострыя гукі роялю.

І растуць... і растуць...

І шырацца... шырацца...

Вочы туманяцца, людзі глядзяць на мяне. А мне здаецца, што гуляюць ды скачуць на вясельлі, што гармонік з цымбаламі дружна-ладна вядуць гаворку... Плача маладая, капаюць на стол, на бяседны абрус сьлёзы.

Скачуць там, сьпяваюць вясельныя песьні...

І зьнікае з вачэй туман.

— Толькі бачу я вуліцу, запруджаную людзьмі.

От падняў я галаву дый слухаю. Я адчуваю ў сабе сілу яшчэ непатрачаную.

Выйду я раненька на зары, у сваёй вёсцы на пакос, скіну боты цяжкія, як раней—лапці абую, дый

пайду сьвістаць па лузе касою, шырокімі махамі
траву раскідаць.

Паклоняцца краскі, ніцма падуць травы гу-
стыя—будзе сажэнны пракос, на траву прылягу
шаўковую, загарыцца ў істOME цела.

А цяпер у мяне галава баліць.

Ой, як моцна стукаюць крокі!

Ня шумяць пад акном маім дзьве бярозкі.
(Можа бацька на дровы пасек?).

А калісьці—

Шумелі... шумелі...

Часам хочацца захлібнуцца ў грукаце ды жыць
імкненьнем, часам забудзеш поле—

І далі... далі...

Такія прыгожыя, сонечныя такія далі вясною...

* * *

У горадзе—гром, камяніцы стукаюць...

Маці

У зялёным і жоўтым садзе, дзе прыляцела зя-
зюля лічыць гады і ўначы салавейка сьвішча так
слаўна, спаткае маці сына.

Абветраны твар, паколаны ў яго ногі.

І спытае з сьлязьмі на вачох:

— Сын мой родны, што табе лепш: ці маці твая,
ці краіна?

І скажа сын:

— Люблю краіну і маці, што далі мне жыцьцё!

І скажа маці:

— Няхай маладая галава ня вісьне на грудзі.

Ты паслухай толькі, што шумяць нашы бярозкі, ты зразумей, як каласіцца наша збожжа.

О, як добра сьвішча салавейка!

Мы з табою вось тут—у садзе, на прызьбе—толькі ўдвох. Ня думай хоць зараз аб сьвеце вялізным і крыўдным, а паслухай мяне. Часта ўначы над малым пралівала я горкія сьлёзы, думала ўсё аб табе, гадала, прарочылі людзі шчасьце, а яго няма і няма, і ня будзе, мусіць.

Я засьпяваю табе, каб сучешыць, тую песеньку—помніш?—сьпявала ў дзяцінстве. Тады слаўны ты быў, вясёлы, ня вешаў, як цяпер, кудлатай галавы і ня было таго яркага агню, і вочы гарэлі тады ня так.

Пакладзі на калені галаву і ня сумуй, я абаўю шыю рукамі, буду расчосваць валасы няпрыгладжаныя—яны засталіся такімі жорсткімі.

Я надзела сумысьля кужэльную вышываную кашулю з чырвонымі палікамі, каб лепш спаткаць цябе.

Лісты скора пажаўцеюць; так і волас мой русы жаўцее, і каса без пары абсеклася.

А ты помніш—якой вясёлай была твая маці?

Яна так рада за сына і да труны будзе радавацца—толькі ты не забывай.

Ты спазнаў сьвет. Які ён там, шырокі, як поле, ці вузкі, як нашы загоны?

— Сьвет, матуля, адным—поле, другім—загоны.

— Ня ўздыхай ты так. А мо' плакаць хочаш—
ня трэба.

Ці не пакрыўдзіў хто на чужыне? Можа кахаў
каго ў каменных сьценах гораду ды зьмяніла яна
на другога? Дык выкінь з галавы яе імя і прыгожае
аблічча.—Забудзь ты яе!

Я пачастую цябе самай лепшай страваю, надзену
вышываную кашулю, што сястрыца твая вышы-
вала. Неяк наская кашуля больш падыходзіць та-
бе, чым гэты касьнік-гальштук і модная гарадзкая.

От, вечар хутка надыйдзе. Бачыш, заходзіць
сонца ў крывяным бляку; лес заірдзеўся. На на-
шых гонях, дзе ты араў, цені забегалі.

Цяпер жніво.

Прыдуць з поля дзяўчаты, яшчэ ў полі засьпя-
ваюць дажынктовую песьню—слаўна так!

Песьня будзе пярэсьціца і дрыжэць.

Тады і заплакаць ня грэх.

Гэта добра, калі шчыра чалавек заплача ад
смутку-радасьці, калі вылье ён лішнія сьлёзы...

На вуліцы заграе гармонік—ой, вясёла як!—
і мне хочацца ісьці ў скокі. Шмат у нас добрых
дзяўчат—успамінаюць яны аб табе. Выбераш ты па
сабе дзяўчыну—русакудрую, чарнавокую, і пой-
дзеш пад гармонік скакаць. А то забыў можа?

Доўга будуць сыпяваць дзяўчаты і доўга будзе
гармонік граць.

Забудзь ты пра ўсё...

На вуліцы сустрэнуць цябе равесьнікі хлопцы з
дзяўчатамі, будуць пра ўсё распытваць.

А назаўтра і мне раскажаш, як жывеш ты ў гарадзкім прускаце, бо навука, людзі кажуць, розум заядае...

Я пайду, заўтра на жніво трэба раненька, але спаць ня буду, цэлую ночаньку аб табе ўсё думаць буду...

І вечар засінеў.

Доўгія цені паклаліся на вуліцы.

Гурбою прайшлі з пакосаў.

— Чуеш, жніўная песня на загонах!

Толькі ты ня сумуй, галавы ня вешай, бо маладосьць ня любіць панурасыці...

Зіма лютая, сьнежань...

„Аб іх гісторый не складаюць,
аб іх і песень не сьпяваюць“.

Я. Колас.

...І вось я ізноў дома.

Не тады, калі думаў.

Вёска ў белым уборы.

На душы—зіма лютая, сьнежань...

І няма цябе—

маці мая,

родная,

дарагая!

Ты была не старая— пакуты ў жыцці надламлі.

І за ўсё табе гэта—пасьцель сьнегавая і мёрзлая на вясковым старым на магільніку.

За працаю надламліся грудзі. Можа ў апошні раз ты мяне ўспамінала?..

За гурбамі сьнегу не найду я тваёй магілкі.

Я абхапіў далонямі скроні, сьлёзы цякуць па пальцах: (А хіба-ж калі згінаўся я, хіба я часта плакаў?).

Прыду я к табе вясною...

Старыя бярозкі зашумяць над тваёй магілкаю, будзе цячы, як сьлёзы, бярозавік. Успомню я ўсё— і затаю на сэрцы.

Сяду на зялёную траву. Курган над магілаю будзе сьвежым.

— Прытулі-ж, зямелька, замест маці, прыблуднага сына твайго!

Ты вечна ў лапцях хадзіла, змагалася за жыцьцё. Ты—

вялікая,

пакупная,

Беларуская маці-сялянка!

Замест вянка на магіле, я ўшаную цябе такімі кволымі, такімі ласкавымі словамі, як словы той песні, што мне сыпявала.

І вобраз—

прыгожы,

ясны—

назаўсёды застанецца...

Гэта-ж я ўскормлены малаком з тваіх грудзей; гэта-ж ты навучыла мяне сыпяваць.

Маці мая—

родная і дарагая!

Вялікая і пакупная—

беларуская маці-сялянка!

Залатыя агні

У карагодзе вялікіх дзён—
скрозь туман, непагоды—
мы ідзём па шырокай дарозе.

Мы—гэта многа людзей, злучаных сілай адзінай
па дарозе да сьветлага Заўтра.

Ішлі другія, ідзём і мы,
Ішлі далёка, ішлі мы доўга.

Часам нудна было, бо сьціхалі песьні. І чорны
змрок слаўся пад нагамі.

(Часы ня лічаны, дарогі ня мераны).

Дзяды і бацькі іх нашы ня мерылі, прыгоршчамі
сьлёзы зьбіралі, палівалі зямельку на Беларусі—за-
чарованай старонцы.

А сонца сьвяціла і праўда ішла за намі.
Вось таму і прышлі мы...

Агні гараць...

Ляцяць іскры бліскавіцай-вясёлкай, разгараюц-
ца іскры ў полымя—у сусьветны пажар.

Ярка гарыць агонь—залаты агонь—няўміручы.
І жаданьні людзей няхай гараць.

Тады хоць і ноч, хоць ноч без прасьвету і це-
мень, але моцна сьвятло—нашы дні—будуць угору
імкнуцца да месяца і зорнага неба, сьвяціць у далі,
куды ходзіць чалавек.

І знойдзе чалавек, калі шукае і верыць...

І ўбачыш тады, калі золатам сьвецяць агні—да-
рогу простую, залітую сьвятлом сініх дзён мала-
дых.

Хай гараць і ня гаснуць агні—
залатыя агні!

Травень, 27 г.
Менск.

З Ъ М Е С Т

	Стар.
1. Сіла зямлі.	3
2. На загонах.	8
3. Дзед Піліп.	50
4. Н о ч.	65
5. Жыцьцё і сонца (вершы ў прозе). .	76

+

4

ЦАНА 55 кап.

8000000 19525 15

Бел. айдзек
1994 г.

04510